

A qui accepta potestate supra humanū modum fuerint abusi, & insultauerint etiam deo superbius, eiusq; nomen æternū uestigijs suis subiecerint impie nefarieq; caldandum. Propterea uindicturū se in eos celeriter pollicetur, & exterminaturum bestias malas de terra. Sed idem quamuis populi sui uexationes, & hic in præsen- ti solet uindicare, tamen iubet nos expectare paciēter illum cœlestis iudicij diem, quo ipse pro suis quenc; meritis aut honoret, aut puniat. Quapropter nō sperent sacrilegæ animæ, contemptos & inultos fore, quos sic obterūt. Veniet rabiosis & uoracibus lupis merces sua, qui iustas & simplices animas nullis facinoribus ad- missis excruciauerunt. Nos tantummodo laboremus, ut ab hominibus nihil aliud in nobis, nisi sola iustitia puniat. Demus operam totis uiribus, ut mereamur à deo simul & ultionem passionis, & præmium.

LIBRI QVINTI FINIS.

L COELII LACTANTII FIRMIANI
DIVINARVM INSTITVTIONVM ADVERSVS
GENTEIS LIBER SEXTVS DE VERO
CVLTV, AD CONSTANTINVM
IMPERATOREM.

Quod innocentia uerissimus dei cultus est, quam rem homo corpori deditus nescit. Cap. I

B VODERAT officiū suscepti muneris, diuino spiritu instruen- te, ac suffragante ipsa ueritate, compleuimus: cuius asserēdæ atq; illustrādæ causa, mihi & scientiam & fidem ipse dominus noster imposuit, sine quo nec sciri quicquam potest, nec expli- cari. Venio nunc ad id, quod est summū operis huius & ma- ximum: ut doceam quo ritu, quoue sacrificio deum coli oporteat. Id enim est hominis officiū, in eoq; solo summa rerum, & omnis beatæ uitæ ratio consistit: quandoquidem propterea facti & inspirati ab eo sumus: non ut cœlum uideremus, & solem, quod Anaxagoras putauit: sed ut artificem solis & cœli deum, pura & integra mente coleremus. Quamuis autem præcedentibus libris pro ingenij mediocritate defenderim ueritatem, tamen ex ri- tu quoq; ipso elucere uel maxime potest. Nihil enim sancta & singularis illa maie- stas aliud ab homine desiderat, quam solam innocentia: quā si quis obtulerit deo, satis pie religiosēq; litauit. Homines autem neglecta iustitia, quū sint omnibus fla- gitijs ac sceleribus inquinati, religiosos se putant, si templa ac aras hostiarum san- guine cruentauerint: si focos adoleuerint, ac ueteris uini perfusione madefecerint. Quinetiam sacras dapes apparant, & exquisitas epulas, quasi aliquid inde libaturi offerunt. Quicquid aspectu rarum, quicquid opere aut odore preciosum est, hæc grata esse dijs suis, non ex aliqua diuinitatis ratione, quam nesciunt, sed ex suis cu- piditatibus iudicant: nec intelligunt terrenis operibus deum non indigere. Nihil enim sapiūt nisi terram: bonaq; & mala solius corporis sensu & uoluptate perpen- dunt. Huius arbitrio ut religionem ponderant, sic totius uitæ suæ acta disponunt. Et quoniā se semel à cœli contemplatione auertunt, sensumq; illum cœlestem cor- pori mancipauerunt, libidinibus frena permittunt, tanquam secum ablaturi uolu- ptatem, quam momentis omnibus capere festinant: quum animus ministerio cor- poris, non corpus ministerio animi uti debeat, lidem maximum bonum iudicant

Sacrificiorū ue-
terum ritus.

opes: quas si bonis artibus assequi non possunt, malis assequuntur: fraudant, rapiunt, spoliant, insidiantur, abiurāt: nihil deniq; moderati aut pensi habent, dummodo auro coruscēt, argento, gemmis, uestibus fulgeant, auidissimo uentri opes ingerant, stipati familiarium gregibus per domitum populum semper incedant. Sic addicti & seruiētes uoluptatibus, uim uigoremq; mentis extinguunt: & quū uiuere se maxime putant, ad mortem concitatissime properāt. Nam sicut in secundo libro docuimus, cœli ratio in animo, terræ autē in corpore est: qui bona negligunt animi & corporis appetūt, in tenebris ac morte uerfantur, quæ sunt terræ atque corporis: quia uita & lumen de cœlo est: cuius quoniam expertes sunt corpori seruiendo, longe absunt ab intellectu rerum diuinarū. Eadem miseros ubiq; cæcitas premit: sicut enim qui sit uerus deus, ita qui sit uerus cultus ignorant.

Quod deus nec esurit, nec sitit, nec in tenebris est, ut ei oporteat hostias immolari, aut uina offerri, uel lumina: Et quare hæc offerantur dijs gentiū, quæ fidem rectam, & ueram innocentiam offerre nesciunt, in quibus consistit dei cultus: Et quod inter omnia quæ ad cultū dei pertinent, præstantissimum est, homines ad ueritatem & iustitiam erudire: Et quare nolit ab elementis incipere. Cap. II

Actant igitur opimas & pingues hostias deo, quasi esurienti: profundunt uina tanquam sitiēti: accendunt lumina uelut in tenebris agenti. Quod si suspicari aut percipere animo possent, quæ sint bona illa cœlestia, quorū magnitudinē terreno adhuc corpore obuoluti, sensu capere nō possumus, iam se cum his officijs inanibus stultissimos esse cognoscāt. Vel si cœleste lumen, quod dicimus solem, cōtemplari uelint, iam sentiant, quod nō indigeat lucernis eorū deus, qui in usum hominis tam candidā lucem dedit: & tamen quū in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem non amplius q̄ humani capitis uidet habere mensuram, tantū sit fulgoris, ut eum mortaliū luminum acies nō queat contueri: & si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo ac tenebræ cōsequantur: quid tandem luminis, quid claritatis apud deū, penes quē nulla nox est, esse arbitremur? qui hanc ipsam lucē sic moderatus est, ut neq; nimio fulgore, neq; calore uehementi noceret animatibus: tantumq; istarū rerum dedit ei, quantū aut mortalia corpora pati possunt, aut frugum maturitas postularēt. Num igitur mentis suæ compos putandus est, qui auctori & datori luminis, candelarū ac cerarum lumen offert pro munere? Aliud uero ille à nobis exigit lumen, & quidem non fumidū, sed (ut ait poëta) liquidū atq; clarū, mentis scilicet: propter quod à poëtis φῶς nuncupatur: quod exhibere nō potest, nisi qui deum agnouerit. Illorum autem dij, quia terreni sunt, egent luminibus, ne in tenebris sint: quorum cultores, quia cœleste nihil sapiunt, etiam religiones, quibus deseruiunt, ad terram reuocant. In ea enim lumine opus est: quia ratio eius, & natura tenebrosa est. Itaque dijs non cœlestem sensum, sed humanum potius attribuunt. Ideoq; illis necessaria & grata credunt esse, quæ nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo, aut sitiētib; potu, aut ueste algentibus, aut quum sol decesserit, lumine, ut uidere possimus. Nullis igitur ex rebus tam probari & intelligi potest, deos ipsos, quum aliquando uixerint, mortuos esse, quàm ex ipso ritu, qui est totus ē terra. Quid enim cœlestis in se boni potest habere pecudū sanguis effusus, quo aras inquinant: nisi forte deos existimant eo uesti, quod homines aspernantur attingere. Et quisquis hanc saginā præstiterit, quamuis ille grassator, adulter, ueneficus, paricida sit, beatus ac felix erit. Hunc diligunt, hunc tuentur, huic omnia quæ optauerit, præstāt. Meritò ergo Persius huiuscemodi superstitiones suo more deridet:

Qua tu, inquit, mercede deorum

A Emeris aurículas: pulmone & lactibus unctis:

Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandā cœlestē maiestatem, sed mente sancta, & iusto animo, & pectore (ut ipse ait) quod naturali sit honestate generosum. Hæc est religio cœlestis, non quæ cōstat ex rebus corruptis, sed quæ uirtutibus animi, qui oritur e cœlo. Hic uerus cultus est, in quo mens colentis seipsam deo immaculatam uictimam sistit. Id autem ipsum quomodo consequendū, quomodo præstandum sit, docebit huius libri disputatio. Nihil enim tam præclarū, hominibus cōueniens potest esse, quam erudire homines ad iustitiam. Apud Ciceronem Catulus in Hortensio philosophiā rebus omnibus præferēs, malle se dicit uel unum paruum de officio libellum, quam longam orationem pro seditioso homine Cornelio. Quæ sententia non utiq; Catuli, qui fortasse illud nō dixit, sed Ciceronis est putanda, qui scripsit. Credo ut libellos, quos de officijs erat scripturus, commendaret: in quibus ipsis nihil esse testatur in omni philosophiā melius, & fructuosius, quam præcepta uitæ dare. Quod si hoc illi faciunt, quibus non est ueritas cognita, quanto magis nos facere debemus, qui à deo eruditi & illuminati, possumus uera præcipere: Nec tamen sic docebimus, ut quasi prima uirtutis elementa tradamus, quod est infinitum: sed tanquam docendū susceperimus eum, qui apud illos iam perfectus esse uideatur. Manentibus enim præceptis eorum, quæ solent ad probitatem recte dari, ignota illis superstruemus ad perficiendam cōsummandamq; iustitiam, quā nō tenent. Ea uero, quæ possunt cum illis esse cōmunia, prætermittā: ne quid ab ijs uidear mutuari, quorū errores coarguere atq; aperire decreuerim.

De duabus uijs, quarum altera uirtutum, altera uitiorum est, quæ in litera Pythagorica figurantur: & fidelius tractantur à Christianis, quam à philosophis: & de duobus ducibus uiarum. Cap. III

B

Væ sunt uia per quas humanā uitā progredi necesse est: scilicet una, quæ in cœlum ferat: altera quæ ad inferos deprimat, quas & poëtæ in carminibus, & philosophi in disputationibus suis induxerunt. Et quidem philosophi alteram uirtutū esse uoluerunt: alteram uitiorū: eamq; quæ sit assignata uirtutibus, primo aditu esse arduam & cōfragosam: in qua si quis difficultate superata in summum eius euaserit, habere eum de cætero planum iter, lucidum amœnumq; campum, & omnes laborum suorum capere fructus uberes atq; iucundos. Quos autem primi aditus difficultas deterruerit, eos in eam uitiorū uiam labi atque deflectere, quæ primo ingressu sit quasi amœna, multoq; tritior. Deinde quū in eam paulò ulterius processerint, amœnitatis eius speciem repente subduci: exoriri autē uiam præcipitem, nunc saxis asperā, nunc obductā sentibus, nunc gurgitibus intercifam, uel torrentibus rapidā, ut laborare, hære, labi, cadere sit necesse. Quæ omnia eo proferuntur, ut appareat in uirtutibus capiendis labores esse maximos: in perceptis autē maximos fructus & solidas atq; incorruptas uoluptates. Vitia uero quibusdam delinimentis naturalibus illicere animas hominū, & inanum iucunditatū specie captos, ad acerbis amaritudines miseriasq; perducere. Sapiens prorsus disputatio, si uirtutū ipsarū formas atq; terminos scirent. Nō enim didicerāt, uel quæ sint, uel quid eas mercedis à deo maneat: quod nos his duobus libris docebimus. Hi uero, quia ignorabāt, aut dubitabāt, animas hominū immortales esse, & uirtutes & uitia terrenis honoribus aut pœnis aestimarūt. Omnis ergo hæc de duabus uijs disputatio ad frugalitatē ac luxuriā spectat. Dicunt enim humanæ uitæ cursum y literæ esse similem: quod unusquisq; hominū quum pri-

Veræ religio
ex quibus cō
sistat.

No fa: ~

Virtutis iter
arduum.

Humanæ uitæ
cursum y lite
ræ similis.

C nactus fuerit, qui dirigat ad meliora titubantem: hoc est, si aut philosophiam didi-
 cerit, aut eloquentiam, aut aliquid honestæ artis, quo euadat ad bonam frugem,
 quod fieri sine labore maximo non potest, honestam ac copiosam uitam disputant
 peracturū. Si uero doctorē frugalitatis non inuenerit, ad sinistram uiam, quæ me-
 lioris speciem mentiatur incedere, id est desidiæ, luxuriæ, inertiaēq; se tradere: quæ
 suauia quidem uidentur ad tempus uera bona ignorantibus: post autem amissa omni
 dignitate ac re familiari, in omnibus miseris ignominiaēq; uicturū. Ad corpus er-
 go, & ad hanc uitam, quam in terra ducimus, fines earum uiarum retulerunt poë-
 tæ: fortasse melius, qui biuium hoc apud inferos esse uoluerunt. Sed in eo fallun-
 tur, quod eas uias mortuis proposuerunt. Vtriusq; ergo uere, sed tamen utriusq; non
 recte: quia oportuit uias ipsas ad uitam, fines earum ad mortem referri. Nos igitur
 melius & uerius, qui duas istas uias cœli & inferorum esse dicimus: quia iustis im-
 mortalitas, iniustis pœna æterna proposita est. Quomodo autē uia ista, uel in cœ-
 lum tollant, uel ad inferna præcipitēt, explicabo: & aperiā, quæ sint uirtutes, quas
 philosophi nescierunt: tum etiam quæ sint præmia earum, simul etiam quæ sint ui-
 tia, quæ ue eorum supplicia, monstrabo. Nam fortasse aliquis expectet, ut separa-
 tim de uitijs ac uirtutibus dicam: quū de bono ac malo differentibus nobis, etiam
 quod est contrariū possit intelligi. Siue enim uirtutes inferas, uitia sua sponte de-
 cedent: siue uitia eximas, uirtutes ultrò subibunt: sic bonorum ac malorum consti-
 tuta natura est, ut se inuicem semper oppugnent, semper expellant. Ita fit, ut neq;
 uitia retrahi sine uirtutibus possint, nec uirtutes inferri sine detractioe uitiorum.
 Has igitur uias longe aliter inducimus, quàm à philosophis induci solent. Primū,
 D quod utrique propositum esse dicimus ducem utrunq; immortalem. Sed alterum
 honoratum, qui uirtutibus ac bonis præsit: alterum damnatū, qui uitijs ac malis.
 Illi autem in dexteriore tantum uia ducem ponunt, neq; unum, neq; perpetuum.
 Siquidem quemlibet doctorē bonæ artis inducunt, qui à desidia reuocet homi-
 nes, & frugi esse doceat. Sed neq; ingredi faciunt in eam uiam, nisi pueros & ado-
 lescentes: uidelicet quod artes discantur in his ætatibus. Nos autem omnis sexus,
 & generis, & ætatis in hoc cœleste iter inducimus: quia deus qui eius uia dux est,
 immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoque uiarum ipsarum non ita
 est, ut illi putauerunt. Quid enim opus est v in rebus contrarijs atq; diuersis? Sed
 altera illa melior conuersa est ad solis ortum, altera illa deterior ad occasum: quo-
 niam qui ueritatem ac iustitiam sequitur, is accepto immortalitatis præmio, peren-
 ni luce potiet: qui autē ab illo malo duce illectus, prætulit uitia uirtutibus, men-
 daciū ueritati, necesse est ad occasum & tenebras deferatur. Describā igitur utran-
 que, & earum proprietates, habitusq; monstrabo.

De uia uirtutis, quæ in Elysios campos deducere dicitur: & uitiorum, quæ ad
 impia tartara ducit: & ducibus utriusq;. Cap. IIII

Na est igitur uirtutis ac bonorum uia, quæ fert non in Elysios campos
 (ut poëtæ loquuntur) sed ad ipsam mundi arcem:

At leua malorum

Exercet pœnas, & ad impia tartara mittit.

Est enim criminatoris illius, qui prauis religionibus institutis, auertit homines ab
 itinere cœlesti, & in uiam pditionis inducit. Cuius uia species & figura sic est com-
 posita in aspectu, ut plana & patens omni genere florum atq; fructuū delectabilis
 esse uideatur. In ea enim posuit deus omnia, quæ pro bonis habentur in terra: opu-
 lentiam dico, honorem, quietem, uoluptatem, illecebras omnes: sed cum his pari-
 ter iniustitiam, crudelitatem, superbiam, perfidiam, libidinem, cupiditatem, discor-
 diam,

A diam, ignorantiam, mendacium, stultitiam, ceteraq; uitia. Exitus autem huius uitae talis est: Quum uentum fuerit ad extremū, unde iam regredi non licet, cum omni sua pulchritudine tam subito praeciditur, ut nō ante quis fraudem prospicere possit, quā praecipitatus in altitudinem profundam cadat. Quisquis enim praesentium bonorum specie captus, & in his consequendis ac fruendis occupatus, non prauidet ea, quae post mortē secutura sunt, seq; a deo auerterit, is ad inferos deiectus, in aeternam damnabitur poenam. Via ergo illa coelestis difficilis & cluosa proposita est, uel spinis horrentibus aspera, uel saxis extantibus impedita, ut cum summo labore ac pedum tritu, cumq; magna cadendi sollicitudine sit cuiq; gradiendum. In hac posuit iustitiam, temperantiam, patientiam, fidem, castitatem, abstinentiā, concordiam, scientiam, ueritatem, sapientiā, ceterasq; uirtutes: sed simul cum his paupertatem, ignominiam, laborem, dolorem, amaritudines omnes. Quisquis enim spem suam porrexerit longius, & meliora maluerit, carebit his terrae bonis, ut expeditus ac leuis difficultatem uitae superet. Nec enim potest, qui se apparatus regio circumdederit, aut diuitijs onerauerit, angustias illas uel ingredi, uel tenere. Unde intelligitur, idcirco malis & iniustis facilius prouenire, quae cupiant: quia prona & decliuis est eorū uia. Bonis autem quae optent, difficile procedere: quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Iustus ergo, quoniam durum asperumq; iter ingressus est, contemptui, derisui, odio sit necesse est. Omnes enim quos cupiditas, aut uoluptas praecipites trahit, inuident ei, qui uirtutem capere potuit: & iniue sunt id habere aliquem, quod ipsi non habent. Erit itaque pauper, humilis, ignobilis, subiectus iniuriae, & tandem omnia quae amara sunt, perferens. Et si patientiam iugem ad summum illum gradum, sinemq; perduxerit, dabitur ei corona uirtutis, & a deo pro laboribus, quos in uita propter iustitiam pertulit, immortalitate donabitur. Hae sunt uitae, quas deus humanae uitae assignauit, in quibus singulis & bona ostendit & mala, sed ordine praeposito atque conuerso. In una enim monstrauit temporalia prius mala, cum aeternis bonis, qui est ordo melior: in altera temporalia prius bona, cum aeternis malis, qui est ordo deterior: ut quicumq; praesentia mala cum iustitia delegerit, maiora & certiora bona consequatur, quam fuerunt illa, quae spreuit. Quisquis autē praesentia bona praeposuerit iustitiae, in maiora & longiora incidet mala, quam fuerunt illa, quae fugit. Haec enim uita temporalis, quia breuis est, idcirco & bona eius & mala breuia sint necesse est. Illa uero spiritalis, quae huic terrenae contraria est, quia sempiterna est, idcirco & bona eius & mala sempiterna sunt. Ita fit, ut & bonis breuib; mala aeterna, & malis breuib; bona aeterna succedant. Itaque quum simul proposita sint homini bona & mala, considerare unumquēq; secum decet, quanto fatius sit pro perpetuis bonis mala breuia pensare, q̄ pro breuib; & caducis bonis mala perpetua sustinere. Nam sicut in hoc seculo, quum est propositū cum hoste certamen, prius laborandum est, ut sis postmodum in otio: esuriendum, sitiendū, aestus, frigora perferenda, humi quiescendum, uigilandum, periclitandum est, ut saluis pignoribus, & domo, & re familiarī, & omnibus pacis ac uictoriae bonis perfrui possis: Sin autem praesens otium malueris, quā laborem, malum tibi maximum facias necesse est: praoccupabit enim aduersarius nō resistentem: uastabuntur agri, diripietur domus, in praedam uxor ac liberi ueniēt, & tu ipse interficere ac capere: Quae omnia ne accidāt, praesens commodum differendum est, ut maius longiusq; pariat: Sic in omni hac uita, quia nobis aduersariū deus reseruauit, ut possemus capere uirtutē, omittenda est praesens uoluptas, ne hostis opprimat: uigilandū, stationes agēdā, militares expeditiones obeūdā, fundendus ad ultimū cruor: omnia deniq; amara & graui

*Via coelestis
difficilis.*

Quibus arti-
bus homines
captentur.

patienter ferenda: eo quidē promptius, quo nobis imperator noster deus præmia pro laboribus æterna cōstituit. Et quum in hac terrena militiā tantum homines laboris exhauriāt, ut ea sibi pariāt, quæ possunt eodem modo perire, quo parta sunt: certe nobis nullus labor est recusandus, quo id acquiratur, quod nullo modo possit amitti. Voluit enim deus, qui homines ad hanc militiā genuit, expeditos in acie stare, & intentis acriter animis ad inuisibilis hostis insidias, uel apertos impetus uigilare: qui nos, sicut periti & exercitati duces solent, uarijs artibus captat, pro cuiusq; natura & moribus fauiens. Alijs enim cupiditatem insatiabilem immitit, ut opibus suis tanquam compedibus illigatos à uia ueritatis excutiat: Alios inflamat iræ stimulis, ut ad nocendū potius intentos, à dei cōtemplatione detorqueat: Alios immoderatis libidinibus immergit, ut uoluptati & corpori seruiētes, ad uirtutem respicere non possint: Alijs uero inspirat inuidiam, ut suis ipsi tormentis occupati, nihil aliud cogitent, nisi eorum quos oderint, felicitatem: Alios inflamat ambitionibus: ij sunt, qui ad gerendos magistratus omnem uitæ suæ operam curamq; cōuertunt, ut fastos signent, & annis nomen imponant. Quorundā cupiditas tendit altius: non ut prouincias temporali gladio regant, sed ut infinita & perpetua potestate dominos se dici uelint uniuersi generis humani. Quos autē pios uiderit, inanibus implicat religionibus, ut impios faciat: his uero qui sapientiā quærunt, philosophiā in oculos impingit, ut specie lucis excæcet, ne quis comprehendat, aut teneat ueritatem. Sic hominibus obstruxit aditus omnes, & obsepsit omnes uias publicis latas erroribus: quos ut discutere possemus, ipsumq; autorem malorum uincere, illuminauit nos deus, & armauit uera cœlestiq; uirtute, de qua nonnihil nunc differendum est.

D

De falsa definitione uirtutis, quam autore Lucillio posuerunt philosophi:
& uera differentia scientiæ & uirtutis. Cap. V

Ed prius quàm singulas uirtutes exponere incipiam, determināda est ipsa uirtus: quā philosophi nō recte definierūt quid esset, aut in quibus rebus, quid operis, quid habeat officij. Nomen itaq; solum retinuerūt, uim uero & effectū & rationē perdiderūt. Quæcunq; autem in definitione uirtutis solent dicere, paucis uersibus colligit & enarrat Lucillius: quos malo equidem ponere, ne dum multorū sententiās refello, sim longior, q̄ necesse est:

Virtutis des-
criptio.

Virtus Albine est, precium persoluere uerum,
Queis inuersamur, queis uiuimus rebus adesse.
Virtus est homini scire id, quod quæq; habeat res.
Virtus scire homini rectum, utile, quid sit honestum:
Quæ bona, quæ mala item quid inutile, turpe, inhonestum.
Virtus quærendæ rei finem scire, modumq;.
Virtus diuitijs precium persoluere posse.
Virtus id dare, quod re ipsa debetur honori.
Hostem esse atq; inimicum hominum, morumq; malorum.
Contrà defensorem hominum, morumq; bonorum.
Magnificare hos, his bene uelle, his uiuere amicum.
Commoda præterea patriæ sibi prima putare,
Deinde parentum, tertiā iam postremaq; nostra.

Ab ijs definitionibus, quas poëta breuiter comprehēdit, M. Tullius traxit officia uiuendi, Panætium Stoicū secutus, eaq; tribus uoluminibus inclusit. Hæc autem quàm falsa sint, mox uidebimus: ut appareat quantum in nos dignatio diuina contulerit, quæ nobis aperuit ueritatem. Virtutē esse dixit, scire quid sit bonū & malū, quid

A quid turpe, quid honestū, quid utile. Quid minus breuiusq; facere potuit, si tantū bonum ac malum diceret: quia nihil potest esse utile uel honestū, quod non idem bonū sit: Nihil inutile ac turpe, quod nō idem malum sit. Quod & philosophis uideatur, & idem Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verū scientia non potest esse uirtus: quia non est intus in nobis, sed ad nos extrinsecus uenit. Quod autē transire ab altero ad alterū potest, uirtus nō est: quia uirtus sua cuiq; est. Scientia igitur alieni beneficij est, quia posita est in audiēdo. Virtus tota nostra est, quia posita est in uoluntate faciēdi bona. Sicut ergo in itinere celerando nihil prodest uiam nosse, nisi conatus ac uires suppetant ambulandi: ita uero scientia nihil prodest, si uirtus propria deficiat. Nam ferē etiam ij, qui peccant, etsi non perfectē, tamen quid sit bonum & malum sentiunt: & quoties aliquid improbe faciūt, peccare se sciunt, & ideo celare nituntur. Sed quum eos boni & mali natura non fallat, cupiditate mala uincunt, ut peccent: quia deest illis uirtus, id est cupiditas recta & honesta faciēdi. Ex hoc igitur apparet, aliud esse scientiā boni maliq;, aliud uirtutem: quia potest esse scientia sine uirtute, sicut in plurimis philosophorū fuit. In quo quoniam ad culpam pertinet, non fecisse quæ scieris recte, uoluntas praua & uiciosus animus, quē excusare ignoratio non potest, punietur. Ergo sicut uirtus non est, bonum ac malum scire, ita uirtus est bonū facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum uirtute coniuncta est, ut scientia præcedat uirtutē, uirtus sequatur scientiā: quia nihil prodest cognitio, nisi & actio subsequat. Horatius ergo paulo melius definiuit:

Virtus est uitium fugere, & sapientia prima.

sed inepte, quia eam contrariō terminauit: ut si diceret, Bonum est, quod malum non est. Quum enim quid sit uirtus nescio, ne uitium quidē quid sit scio. Vtrunq; igitur indiget definitione: quia natura rei talis est, ut utrunque aut intelligi, aut non intelligi sit necesse. Verum nos faciamus, quod ille debuit. Virtus est iram cohibere, cupiditatem cōpescere, libidinem refrenare: id est enim uitium fugere. Nam ferē omnia, quæ fiunt iniuste atq; improbe, ab his oriūtur affectibus. Si enim comotionis huius, quæ ira dicitur, impetus retundatur, omnes hominum cōtentiones malæ sopientur, nemo insidiabitur, nemo profiliet ad nocendū. Item si cupiditas temperetur, nemo terra maricq; grassabitur, nemo exercitū ducet, ut rapiat & uastet aliena. Item si ardor libidinum comprimatur, omnis atas & sexus retinebit suam sanctitatem: nemo quicquam pudendū aut patietur aut faciet. Ergo uniuersa scelera & flagitia, his cōmotionibus uirtute sedatis, ex hominū uita moribusq; tollentur. Quæ sedatio cōmotionum & affectuum hanc habet rationem, ut omnia recta faciamus. Omne igitur uirtutis officium est, nō peccare: quo profectō fungi non potest, qui deum nescit: quoniam ignoratio eius, à quo bona oriuntur, imprudentem impingat in uitia necesse est. Itaque ut breuius & significantius utriusque rei summa officia determinemus, scientia est deum nosse, uirtus colere. In illo sapientia, in hoc iustitia continetur.

Affectuum sedatio quid homini præstet.

Quod philosophi nesciuerunt quid esset bonum aut malum, quia fontem boni lucidum nesciebant: nec intellexerunt quis debeat rerum & operum finis esse: & quomodo constet

Lucilium falso definiuisse uirtutis officia. Cap. VI

Dixi quod erat primum, scientiam boni non esse uirtutē: deinde quid sit uirtus, & in quo sit: sequitur ut id quoq; ipsum, quid sit bonum & malum nescisse philosophos, breuiter ostendam: quod penē declaratū est libro tertio, quum de summo bono disputarem. Qui autem, quid esset summum bonum nesciuerunt, & in cæteris bonis malis uel, quæ summa nō sunt, errauerint necesse est: quod nō potest uero iudicio examinare, qui fontē ipsum nō

C tenet, unde illa descendūt. Fons autem bonorum deus est, malorū uero ille scilicet diuini nominis semper inimicus, de quo sæpe diximus. Ab his duobus principijs bona malaq; oriuntur. Quæ ueniunt à deo, hanc habent rationem, ut immortalitatem parent, quod est summum bonū. Quæ autem ab illo altero, id habent officium, ut à cœlestibus auocatū, terrenisq; demersum, ad pœnam interficiāt sempiternā, quod est summum malum. Non igitur dubium est, quin omnes illi, quid esset bonum & malum ignorauerint, qui nec deum, nec aduersarium eius scierint. Itaq; finem bonorum ad corpus, & ad hanc breuem uitam retulerunt, quam solui & occidere necesse est. Nō sunt progressi longius, sed omnia eorū præcepta, & omnia quæ inducūt bona, terræ inhaerent, & humi iacent: quoniam simul cum corpore, quod est terra, moriuntur. Pertinent enim non ad uitam homini cōparandam, sed ad quærendas uel augendas opes, honores, gloriam, potentiā, quæ sunt uniuersa mortalia: tam scilicet quā ille, qui, ut ea sibi cōtingerent, laborauit. Hinc est illud:

Virtus quærendæ rei finem scire, modumq;.

Præcipiunt enim quibus modis, & quibus artibus res familiaris quærenda sit: quia uident male quæri solere. Sed huiusmodi uirtus nō est proposita sapiēti: nec enim est uirtus opes quærere, quarum neq; inuentio, neq; possessio in nostra potestate est. Itaq; & quæstu & obtentu faciliores sunt malis, quā bonis. Non potest ergo uirtus esse in his rebus quærendis, in quarū contemptu uis ac ratio uirtutis apparet: nec ad ea ipsa trās fugiet, quæ magno ac excelso animo calcare ac proterere gestit: neq; fas est animam cœlestibus intentam bonis, ut hæc fragilia sibi cōparet, ab immortalibus suis operibus auocari. Sed potissimū in ijs rebus comparandis uirtutis ratio cōsistit, quas nobis nec homo ullus, nec mors ipsa possit auferre. Quum

D hæc ita se habeant, illud quod sequitur uerum est:

Virtus diuitijs precium persoluere posse.

Qui uersus idem ferè significat, quod primi duo: sed neq; ipse, neq; quisquam philosophorum scire potuit precium ipsum, uel quale, uel quod sit. Idem enim poëta, & illi omnes quos secutus est, putauerunt, recte opibus uti, hoc est frugi esse, non instruere cōuiuia sumptuose, nec largire temere, nō effundere in res superuacuas aut turpes rem familiarem. Dicit aliquis fortasse: Quid tu negas ne hanc esse uirtutem? non equidem nego: contraria enim uidear probare, si negem: sed ueram nego, quia nō sit illa cœlestis, sed tota terrena: quandoquidē nihil efficit, nisi quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti, & quis sit ex diuitijs fructus petendus, declarabo apertius, quū de pietatis officio loqui cœpero. Iam cætera quæ sequuntur, nullo modo uera sunt. Nam improbis inimicitias indicere, aut bonorum defensionem suscipere, potest cum malis esse cōmune. Quidam enim probitate ficta, uiam sibi ad potentiā muniunt, faciuntq; multa, quæ boni solent: eo quidem promptius, quod fallendi gratia faciūt. Utinamq; tam facile esset præstare, q̄ facile est simulare bonitatē. Sed ij, quum esse cœperint propositi ac uoti sui compotes, & summum potentiæ gradum ceperint, tum uero simulatione deposita, mores suos detegunt, rapiūt omnia & uexant: eosq; ipsos bonos, quorū causam susceperant, insequuntur: & gradus per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos cōtra ipsos possit imitari. Veruntamen putemus hoc officium non nisi boni esse, ut bonos defendat. At id suscipere facile est, implere difficile: quia quum te certaminis congressioniq; commiseris, in arbitrio dei, non tuo, uictoria posita est: & plerunq; improbi & numero & conspiratione sunt potentiores, quā boni, ut ad eos superados, nō tam uirtus, quā felicitas necessaria sit. An aliquis ignorat, quoties melior iustiorq; pars uicta sit? Hinc semper dominationes acerbæ in ciues extiterūt.

Plena

A Plena est exemplis omnis historia, sed nos contenti erimus uno. Cn. enim Pompeius bonorū uoluit esse defensor: siquidē pro republica, pro senatu, pro libertate arma suscepit. Is tamē uictus cum ipsa libertate occidit, et à spadonibus Aegyptijs detruncatus, insepultus abiectus est. Non est igitur uirtus, aut hostē malorū, aut defensorem bonorū esse: quia uirtus incertis casibus non potest esse subiecta.

Commoda præterea patriæ sibi prima putare.

Sublata hominū cōcordia, uirtus nulla est omnino. Quæ sunt enim patriæ commoda, nisi alterius ciuitatis aut gentis incōmoda? Id est fines propagare alijs uolenter ereptos, augere imperium, uectigalia facere meliora. Quæ omnia nō utiq; uirtutes, sed uirtutum sunt euerfiones. In primis enim tollitur humanæ societatis coniunctio, tollitur innocentia, tollitur alieni abstinentia, tollitur deniq; ipsa iustitia, quæ dissidium generis humani ferre non potest: & ubicunq; arma fulserint, hinc eam fugari & exterminari necesse est. Verū est Ciceronis illud: Qui autem ciuium rationem dicunt habendam, externorū negant: dirimunt hi communem generis humani societate, qua sublata, beneficentia, liberalitas, iustitia funditus tollitur. Nam quomodo potest iustus esse qui nocet, qui odit, qui spoliat, qui occidit? Quæ omnia faciunt, qui patriæ prodesse nituntur. Id enim ipsum prodesse quid sit, ignorant, qui nihil putant utile, nihil cōmodum, nisi quod teneri manu potest: quod solum teneri non potest, quia eripi potest. Hæc itaq; (ut ipsi appellant) bona, quisquis patriæ acquisierit, hoc est qui euerfis ciuitatibus, gentibusq; deletis, ærarium pecunia referferit, agros cœperit, ciues suos locupletiores fecerit, hic laudibus fertur in cœlum, in hoc putatur summa & perfecta esse uirtus. Qui error nō modo populū & imperitorū, sed etiam philosophorū est, qui præcepta quoq; dant ad iniustitiam, ne stultitiæ ac militiæ disciplina & autoritas desit. Itaq; quū de officijs ad rem militarem pertinētibus disputent, neq; ad iustitiam, neq; ad ueram uirtutem cōmodatur illa omnis ratio, sed ad hanc uitā, moremq; ciuilem, quem non esse iustitiam & res indicat, & ipse Cicero testatus est. Sed nos, inquit, ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam & expressam effigiem nullam tenemus: Umbra & imaginibus utimur, easq; ipsas utinam sequeremur. Ferūtur enim ab optimis naturæ, ac ueritatis exemplis. Umbra est igitur, & imago iustitiæ, quā illi iustitiam putauerūt. Quid sapientiam? nōne idem confitetur in philosophis esse nullam? At quū Fabritius, inquit, fortis, aut Aristides iustus nominantur, aut ab illo fortitudinis, aut ab hoc iustitiæ petitur, tanquam à sapiente, exemplum. Nemo enim horum sic sapiens, ut sapientē uolumus intelligi. Nec ij qui sapientes habiti & nominati, M. Cato, & C. Lælius, sapientes fuerūt. Nec illi quidē septem, sed ex mediōrum officiorum frequentia similitudinē quandam gerebāt, speciemq; sapientiæ. Si ergo & philosophis, ipsorum confessione, adempta sapientia est, & ijs qui iusti habiti sunt, adempta iustitia est: omnes igitur illæ uirtutis descriptiones falsæ sint necesse est: quia quæ sit uera uirtus scire non potest, nisi iustus ac sapiens. Iustus aut ac sapiens nemo est, nisi quem deus præceptis cœlestibus erudiuit.

Quod in uia erroris est species sapientiæ, & uirtutis: Et quod uia ueritatis & sapientiæ est simplex, & angusta, & ardua, & deum habet ducem. Cap. VII

Am illi omnes qui per aliorum cōfessam stultitiā sapientes existimantur, specie uirtutis inducti, umbras & imagines apprehendunt, nihil uerum. Quod ea sit ratio, quoniam uia illa mendax, quæ fert ad occasum, multos tramites habet, propter studiorum & disciplinarū uarietates, quæ sunt in uita hominum dissimiles atque diuersæ. Nam sicut illa uia sapientiæ, habet aliquid simile stultitiæ, quod libro præcedente monstrauius: ita

Externorū nō minus habenda ratio quam ciuium.

toratio

C hæc, quã sit tota stultitiã, habet aliquid simile sapientiã, quod arripiunt ij, qui stultitiã publicã intelligunt. Et ut habet uitiã manifesta, sic habet aliquid, quod simile esse uideatur uirtuti: ut habet apertũ scelus, sic imaginẽ quandã speciẽq; iustitiã. Quomodo enim præcursor eius uia, cuius uis & potestas omnis in fallendo est, uniuersos in fraudem posset inducere, nisi uerisimiliã hominibus ostentaret: Deus enim ut immortale illud arcanũ eius in aperto esset, posuit in uia sua quã homines pro malis & turpibus aspernarentur: ut auersi à sapientiã & ueritate, quam sine duce ullo requirebant, in idipsum inciderent, quod uitare ac fugere cupiebant. Itaq; illam perditionis ac mortis uiam multiplicem ostendit: uel quod multa sunt genera uita, uel quod dii multi qui coluntur. Huius dux præuaricator ac subdolos, ut uideat esse discrimen aliquod falsi et ueri, mali ac boni, alia ducit luxuriosos, alia eos, qui frugi appellantur, alia imperitos, alia doctos, alia inertes, alia strenuos, alia stultos, alia philosophos. Et eos quidem non uno tramite. Illos enim qui aut uoluptates, aut diuitias non refugiunt, ab hac publica & celebri uia modice segregat. Eos autem, qui aut uirtutem sequi uolunt, aut contemptum rerum profitentur, per confragosa quãdam præcipitia trahit. Sed tamen illa omnia itinera, quã speciẽm bonorum ostentant, non sunt aliã uia: sed diuerticula & semitã, quã uidentur quidem ab illa cõmuni dextrouersum separari, ad eandem tamen, & ad unum omnes exitum sub ipso fine referuntur. Ibi enim dux ille coniungit omnes, ubi opus fuerat bonos à malis, fortes ab inertibus, sapientes à stultis separari: in deorum scilicet cultu, in quo ille uniuersos (quia sine ullo discrimine stulti fuerunt) uno mucrone iugulat, & præcipitat in mortem. Hãc aut uia, quã est ueritatis, & sapientiã, & uirtutis, & iustitiã, quorum omnium fons unus est, una uis, una sedes, & simplex est, quod paribus animis summaq; concordia unum sequamur, & colamus deum: & angusta, quoniam paucioribus uirtus data est: et ardua, quoniam ad bonum, quod summum ac sublime est, nisi cum summa difficultate & labore non potest perueniri.

Via perditionis
multiplex.

Via iustitiã
simplex.

Quare à philosophis ueritas inueniri non poterat, nec ab ijs, qui terrenis dediti sunt, sed ab electis inuenitur per legem dei: cui potest Ciceronis definitio adaptari. Cap. VIII

Nec est uia, quam philosophi quærunt: sed ideo non inuenierunt, quia in terra potius, ubi apparere non potest, quærunt. Errant ergo uelut in mari magno, nec quò ferantur intelligunt, quia nec uiam cernunt, nec ducem sequuntur ullum. Eadem namq; ratione hanc uita uiam quærri oportet, qua in alto iter nauibus quæratur. Quã nisi aliquod coeli lumen obseruent, incertis cursibus uagantur. Quisquis autem rectum iter uita tenere nititur, non terram debet aspicere, sed coelum: & (ut apertius loquar) non hominem sequi debet, sed deum: non his terrestribus simulacris, sed deo seruire coelesti: non ad corpus referre omnia, sed ad mentem: non huic uita dare operam, sed aeternã. Itaq; si oculos in coelũ semper intendas, & solem, quã oritur obserues, eumq; habeas uita quasi nauigij ducem, sua sponte in uiam pedes dirigentur: & illud coeleste lumen, quod sanis mentibus multo clarius sole est, quã hic quem in carne mortali uidemus, sic reget, sic gubernabit, ut ad summũ sapientiã uirtutisq; portum sine ullo errore perducatur. Suscipienda igitur dei lex est, quã nos ad hoc iter dirigat: illa sancta, illa coelestis, quam Marcus Tullius in libro de Rep. tertio penẽ diuina uoce depinxit. Cuius ego, ne plura dicerem, uerba subieci: Est quidem uera lex, recta ratio naturã congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quã uocet ad officium iubendo, uetando, à fraude deterreat: quã tamen neq; probos frustra iubet, aut uetat, nec improbos iubendo, aut uetando mouet. Huic legi nec propa

Lex naturæ.

A propagari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec uero aut per Senatū, aut per populum solui hac lege possumus. Neque est quærendus explanator, aut interpret eius alius. Nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed & omnes gentes, & omni tempore una lex, & sempiterna, & immutabilis continebit: Vnusque erit communis quasi magister & imperator omnium deus: ille legis huius inuentor, disceptator, lator: cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur: hoc ipso luet maximas poenas, etiam si cætera supplicia, quæ putantur, effugerit. Quis sacramentum dei sciens, tam significanter enarrare legem dei posset, quam illam homo longe à ueritatis notitia remotus expressit? Ego uero eos, qui uera imprudentes loquuntur, sic habendos puto, tanquam diuino spiritu aliquo instructos. Quod si ut legis sanctæ uim, rationemque peruidit, ita illud quoque scisset, aut explicasset, in quibus præceptis lex ipsa consisteret, non philosophi functus esset officio, sed propheta. Quod quia facere ille non poterat, nobis faciendum est: quibus ipsa lex tradita est ab illo uno magistro, & imperatore omnium deo.

Quod caput religionis, & uia ueritatis est deum fideliter noscere, & fideliter colere: Et quare diuærse leges sint à gentibus institutæ: Et quis sensuum integritate uigeat, quam gratia largitur potius, quam natura. Cap. IX

Huius legis caput est primū, ipsum deū nosse, solī obtemperare, solum colere. Non potest enim rationē hominis obtinere, qui parentem animæ suæ deum nescit, quod est summū nefas. Quæ ignoratio facit, ut dijs alienis seruiat, quo nihil sceleratius committi potest. Hinc iam procliuis est ad malitiā gradus per ignorantiam ueri ac singularis boni: quia deus, quē nosse refugit, fons est ipse bonitatis. Vel si iustitiā sequi uolet dei, diuini tamen iuris ignarus, gentis suæ leges tanquam uerum ius amplectitur: quas non utique iustitiā, sed utilitas reperit. Cur enim per omnes populos diuersa & uaria iura sunt cōdita, nisi quod unaquæque gens id sibi sanxit, quod putauit rebus suis utile? Quantum autem à iustitiā recedat utilitas, populus ipse Romanus docet: qui per fœciales bella indicendo, & legitime iniurias inferendo, semperque aliena cupiendo atque rapiendo, possessionē sibi totius orbis cōparauit. Verū hi se iustos putant, si contra leges suas nihil faciant: quod etiā timori ascribi potest, si præsentium poenarū metu sceleribus abstineant. Sed cōcedamus sanè ut id natura, uel (ut ait philosophus) sua sponte faciant, quod legibus facere coguntur: Num idcirco iusti erunt, qui parent institutis hominū, qui & ipsi aut errare aut iniusti esse potuerūt? Sicut illi duo decim tabularū cōditores, qui publicæ utilitati pro cōditione temporū seruiuerūt. Aliud est igitur ciuile ius, quod pro moribus ubique uariat. Aliud est uera iustitiā, quā uniformē ac simplicē proposuit omnibus deus: quē qui ignorat, & ipsam iustitiā ignoret necesse est. Sed putemus fieri posse, ut aliquis naturali & ingenito bono ueras uirtutes capiat: qualem fuisse Cimonem Athenis accepimus, qui &

Iura ex utilitate nata.

Cimon Atheniensis.

ria est quasi caput, & omnes uirtutes quasi corpus. Ita fiet homo perfectus ac uirtuosus, sed tamen summa omnis in capite est, quod quauis consistere non possit sine omnibus, sine quibusdam tamen potest. Et erit quidem animal uitiosum ac debile, sed tamen uiuet: sicut & is qui deum nouit, & in aliqua re peccat. Dat enim ueniam peccatis deus. Itaque sine membris aliquibus uiui potest, sine capite nullo modo. Hæc res efficit, ut philosophi, etiam si natura boni sunt, tamen nihil sciunt, nihil sapiant. Omnis doctrina & uirtus eorum sine capite est: quia deum nesciunt, qui est uirtutis ac doctrinae caput: quem qui non agnoscit, licet uideat, cæcus est: licet audiat, surdus: licet loquat, elinguis est. Quum uero conditor rerum parentem cognouerit, tunc & uidebit, & audiet, & loquetur: Habere enim caput coepit, in quo sunt sensus omnes collocati, hoc est oculi, aures, & lingua. Nam profectio is uidet qui ueritatem, in qua deus est, uel deum, in quo ueritas est, oculis cordis aspexerit: is audit, qui diuinas uoces, ac præcepta uitalia pectori suo affigit: is loquitur, qui celestia differens, uirtutem ac maiestatem dei singularis enarrat. Quare non est dubium, quin impius sit, quisquis deum non agnouerit: omnesque uirtutes eius, quas habere, aut tenere se putat, in illa mortifera uia reperiunt, quæ est tota tenebrarum. Quapropter nihil est, quod aliquis sibi gratuletur, si has inanes uirtutes adeptus est: quia non tantum miser, qui bonis presentibus careat, sed etiam stultus sit necesse est, qui labores in uita sua maximos suscipiat incassum. Nam adempta spe immortalitatis, quæ deus pollicetur in sua religione uersantibus, cuius assequenda gratia uirtus appetenda est, & quicquid malorum acciderit, perferendum est: maxima erit profectio uanitas obsequi uelle uirtutibus, quæ frustra homini calamitates afferunt, & labores. Nam si uirtus est, egestatem, exilium, dolorem, mortemque, quæ timentur à cæteris, pati fortiter ac subire: quid tandem boni in se habet, cur eam philosophi propter seipsam dicant expetendam? Nimirum superuacuis, & inanibus pœnis delectantur quibus licet agere tranquille. Si enim mortales sunt animæ, si uirtus dissoluto corpore nihil futura est: quid fugimus attributa nobis bona, quasi aut ingrati, aut indigni, qui diuinis muneribus perfruamur? Quæ bona ut habeamus, scelerate impieque uiuendum est: quia uirtutem, id est iustitiam, paupertas sequitur. Sanus igitur non est, qui nulla spe maiori proposita, his bonis quibus cæteri utuntur in uita, labores, & cruciatus, & miserias anteponat. Si autem uirtus (ut ab his rectissime dicitur) capeffenda est, quia constat ad eam nasci hominem, subesse debet spes aliqua maior: quæ malorum & laborum, quos perferre uirtutis est, magnam afferat præclarumque solatiū. Nec aliter uirtus, quam per se dura sit, haberi pro bono potest, quam si acerbitate suam maximo bono penset. Aequè non aliter his bonis presentibus abstinendum est, quam si sint aliqua maiora, propter quæ tanti sit & uoluptates ommittere, & mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia (ut in tertio docui) nisi perpetuæ uitæ. Hanc autem præstare quis potest, nisi deus, qui uirtutem ipsam proposuit? Ergo in dei agnitione & cultu, rerum summa uersatur: in hoc est spes omnis, & salus hominis: hic est sapientiæ gradus primus, ut sciamus quis sit nobis uerus pater, eumque solum pietate debita prosequamur, huic pareamus, huic deuotissime seruiamus: in eo promerendo actus omnis, & cura, & opera collocet.

Quod religio deo, misericordia homini debetur: Et quas causas ædificandi ciuitates, & conueniendi socialiter, & inuentionis uerborum falso commenti sunt. Cap. X

Dixi quid debeatur deo, dicam nunc quid homini tribuendum sit: quam id ipsum, quod homini tribueris, deo tribuitur: quia homo dei simulacrum est. Sed tamen primum officium iustitiæ est coniungi cum deo: secundum cum homine. Sed illud primum religio dicitur, hoc secundum misericordia, uel humanitas nominatur. Quæ uirtus propria est iustorum,

A rum, & cultorum dei: quod ea sola uitæ communis in se continet rationem. Deus enim, qui cæteris animalibus sapientiam non dedit, naturalibus ea munimentis ab incurfu & periculo tutiora generauit. Homine uero quia nudum fragilemque formauit, ut eum sapientia potius instrueret, dedit ei præter cætera hunc pietatis affectum, ut homo hominem tueatur, diligat, foueat, contraque omnia pericula & accipiat, & præstet auxilium. Summum igitur inter se hominum uinculum est humanitas: quod qui diruperit, nefarius & paricida existimandus est. Nam si ab uno homine, quem deus finxit, omnes orimur, certe consanguinei sumus: & ideo maximum scelus putandum est odisse hominē, uel nocentem. Propterea deus præcepit, inimicitias per nos nunquam faciendas, semper esse tollendas: scilicet ut eos qui sint nobis inimici, necessitudinis admonitos, mitigemus. Item si ab uno deo inspirati sumus omnes & animati, quid aliud, quam fratres sumus: & quidē coniuñctiores, qui animis, quam qui corporibus. Itaque non errat Lucretius, quū dicit:

Denique cœlesti sumus omnes semine oriundi:

Omnibus ille idem pater est.

Ergo pro belluis immanibus sunt habendi, qui hominibus nocent, qui contra ius humanitatis, & fas omne spoliant, cruciant, occidunt, exterminant. Ob hanc necessitudinem germanitatis docet nos deus, mala nunquam facere, bonum autem semper. Id autem ipsum benefacere quid sit, idem ipse præscribit: Præstare auxiliū depressis & laborantibus, impertiri uictū non habentibus. Deus enim, quoniam pius est, animal nos uoluit esse sociale. Itaque in alijs hominibus nos ipsos cogitare debemus: non meremur in periculo liberari, si non succurrimus: nō meremur auxilium, si negamus. Ad hanc partem philosophorū nulla præcepta sunt: quippe qui falsa uirtutis specie capti, misericordiā de homine sustulerunt: & dum uolunt sanare uitia, auxerūt. Et quū iidem plerumque fateantur, societatis humanæ cōmunionem esse retinendam, ab ea planē se ipsos inhumanae uirtutis suæ rigore dissociant. Conuincendus ergo etiam hic error illorū est, qui nihil cuiquam impertient dum putant. Urbis cōdendæ originem atque causam nō unam intulerunt: sed alij *Urbium cōden-* eos homines, qui sint ex terra primitus nati, quum per syluas & cāpos erraticam *darum origo se-* degerent uitam, nec ullo inter se sermonis aut iuris uinculo cohærent, sed frondes *cundum philo-* & herbam pro cubilibus, speluncas & antra pro domibus haberent, bestijs *sophos.* & fortioribus animalibus prædæ fuisse commemorant: Tum eos, qui aut laniati effugerant, aut laniari proximos uiderant, admonitos periculi sui, ad alios homines decurrisse, præsidium implorasse, & primo nutibus uoluntatē suam significasse, deinde sermonis initia tentasse, ac singulis quibusque rebus nomina imponendo, paulatim loquendi perfecisse rationem: Quū autē nec multitudinē ipsam uiderent contra bestias esse tutā, oppida etiā cœpisse munire, uel ut quietem noctis tutam sibi facerent, uel ut incursionem atque impetum bestiarū non pugnando, sed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia hominibus indigna, quæ has ineptias protulerūt: miseros atque miserabiles, qui stultitiā suam literis memoriæque mandauerunt. Qui quū uiderent mutis quoque animalibus ingenitā esse rationem uel conueniendi, uel inuicem appetendi, uel periculi fugiendi, uel mali cauendi, uel cubicula sibi & latibula parandi: homines autē ipsos existimauerint non nisi exemplis admone ri ac discere potuisse, quid metuere sibi, quid cauere, quid facere deberēt: aut nunquā cōuenturos inter se fuisse, nec loquendi rationē reperiuros, nisi eos bestia comedissent. Hæc alijs delira uisa sunt (ut fuerunt) dixeruntque, non ferarū laniatus causam fuisse cōeūdi, sed ipsam potius humanitatē: Itaque inter se cōgregatos, quod natura hominum solitudinis fugiens, communionis ac societatis appetens esset.

C Nō magna inter eos disceptatio est. Siquidē causā dispares sunt, res eadē est. Posuit utrunq; igitur, quia non repugnat: sed tamen utrunq; nullo modo uerum est: quia non per omnē terram nati sunt homines ē terra, tanquā ex draconis alicuius dentibus seminati (ut poētæ ferunt) sed unus homo à deo factus est, ab eoq; uno omnis terra humano genere cōpleta est, eadem scilicet ratione, qua rursus post diluuium: quod certe negare nō possunt. Nulla igitur in principio facta est eiusmodi cōgregatio, nec unq; fuisse homines in terra, qui propter infantia nō loquerentur, intelligit cui ratio nō deest. Fingamus tamē illa uera esse, quæ ociosi & inepti senes fabulant, ut eos potissimū sensibus, & suis rationibus refellamus. Si hac de causa sunt homines cōgregati, ut mutuis auxilijs imbecillitatē suam tuerent, succurrendū est igitur hominī, qui eget auxilio. Quū enim præsidij causa homines societate cum hominibus inierint & sanxerint, foedus illud à principio sus ortus inter homines inītū aut uiolare, aut nō cōseruare summū nefas putandū est. Nam qui se à præstando auxilio remouet, etiam ab accipiēdo se remoueat necesse est: quia nullius ope indigere se putat, qui alteri suā denegat. Huic uero qui se ipse dis sociat ac secernit à corpore, non ritu hominis, sed ferarū more uiuendū est. Quod si fieri nō potest, retinendū est igitur omnino uinculū societatis humanæ: quia homo sine homine nullo modo potest uiuere. Retētio autē societatis est cōmunitas, id est auxiliū præstare, ut possimus accipere. Sin uero (ut illi alij disputāt) humanitatis ipsius causa facta est hominū cōgregatio, homo certe hominē debet agnosce re. Quod si fecerūt illi rudes, & adhuc feri homines, & fecerūt nondū cōstituta loquēdi ratione, quid putemus hominib. expolitīs, et sermone rerūq; omniū cōmer cio inter se copulatis esse faciendū, q̄ assueti hominib. solitudinē ferre nō possunt?

D In quos præcipue sit humanitas exercenda: & in quibus liberalitatibus imaginarijs pereant opera & impensa præstantis. Cap. XI

Onseruanda est igitur humanitas, si homines recte dici uelimus. Id autē ipsum cōseruare humanitatē, quid aliud est, quā diligere hominē quia homo sit, & idem quod nos sumus: Discordia igitur atq; dissensio, non est secundū hominis rationem. Verumq; est illud Ciceronis, quod ait, hominē naturæ obedientem, hominī nocere non posse. Ergo si nocere hominī contra naturam est, prodesse igitur hominī secundum naturam sit necesse est. Quod qui non facit, hominis se appellatione dispoliat: quia humanitatis officium est, necessitati hominis ac periculo subuenire. Quæro igitur ab ijs, qui fleēt ac misereri nō putāt esse sapiētis, si homo ab aliqua bestia cōprehensus, auxiliū sibi armati hominis imploret, utrū ne succurrendū putent, an minime? Non sunt tam imprudētes, ut negent fieri oportere, qd flagitat, quod exposcit humanitas. Item si aliquis circumueniāt igni, ruina opprimat, mergat mari, flumine rapiatur, num putent hominis esse, non auxiliari? Non sunt ipsi homines, si putent: nemo enim potest eiusmodi periculis nō esse subiectus: immo uero & hominis, & fortis uiri esse dicent, seruare periturū. Si ergo in eiusmodi casibus, qui periculū uitæ hominī afferūt, succurrere humanitatis esse cōcedūt, quid causæ est, si homo esuriat, sitiāt, algeat, cur succurrendū esse non putēt? Quæ quū sint paria natura cum illis casibus fortuitis, & unā eandemq; humanitatē desiderent, tamen illa discernunt, quia nō re ipsa uera, sed utilitate præsentī omnia metiunt: illos em̄, quos periculo surripit, sperāt sibi gratiā relatuos: Egentes autē, quia nō sperāt, perire arbitrant quicquid eiusmodi hominibus impertiant. Hinc est illa Plauti detestāda sententiā:

Male meretur, qui mendico dat, quod edat:
Nam & illud quod dat, perit:

Humanitatis
officia.

A Et illi producit uitam ad miseriam.

At enim poeta fortasse pro persona locutus est. Quid Marcus Tullius in suis officialibus libris, nonne hoc idem suadet, non esse omnino largiendum? Sic enim dixit: Largitio quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit, ita benignitas benignitate tollitur: qua quo in plures usus *is*, eo minus in multos uti possis. Et idem paulò post: Quid autem est stultius, quàm quod libenter facias, curare ut id diutius facere non possis? Videlicet professor sapientiæ refrenat homines ab humanitate, monetq; ut rem familiarem diligenter custodiant, malintq; arcam, quàm iustitiam conseruare. Quod cum intelligeret inhumanum esse ac nefarium, mox alio capite, quasi actus pœnitentiæ, sic ait: Nonnunquam tamen est largiendum, nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum, & sæpe idoneis hominibus egentibus de re familiari impertiendum. Quid est idoneis, nempe ijs, qui restituere, ac referre gratiam possint. Si nunc Cicero uiueret, exclamarem profecto: Hic hic M. Tulli aberrasti à uera iustitia, eamq; uno uerbo sustulisti, quò pietatis & humanitatis officia, utilitate metitus es. Non enim idoneis hominibus largiendū est, sed quantū potest nō idoneis: Id enim iuste, id pie, id humane fit, qd sine spe recipiendi feceris. Hæc est uera illa & genuina iustitia, cuius solidā & expressam effigiē nullā tenere uos dicitis. Ipse pluribus locis clamas, mercenariā nō esse uirtutē: faterisq; in libris legū tuarū liberalitē gratuitā esse, his uerbis: Nec est dubiū, quin is, qui liberalis benignusq; dicit, officiū, nō fructū sequat. Cur ergo idoneis potius largiris, nisi ut postea mercedē recipias? Te ergo autore, ac præceptore iustitiæ, quisquis idoneus nō erit, nuditate, siti, fameq; conficiet: nec homines copiosi, & usq; ad delitias abūdantes, subuenient ultimæ necessitati. Si uirtus

B mercedē non exigit, si propter se (ut dicitis) expetēda est: ergo iustitiā principem matremq; uirtutū suo precio, nō tuo cōmodo æstima: eiq; potissimū tribue, à quo nihil speres. Quid personas eligis? quid mēbra inspicias? Pro homine tibi habendus est quisquis precatur, ideo quia te hominē putet. Abijce umbras illas imaginēsq; iustitiæ, atq; ipsam uerā & expressam tene: largire cæcis, debilibus, claudis, destitutis, quibus nisi largiari, moriendum est: inutiles sunt hominibus, sed utiles deo, qui eos retinet in uita, q̄ spiritu donat, qui luce dignat: foue quantū in te est, & animas hominū, ne extinguant, humanitate sustenta. Qui succurrere perituro potest, si non succurrerit, occidit. Verum isti, quia neq; naturā retinent, neq; præmium in eo qd sit, sciunt, dum perdere timent, perdunt: & in id, quod maxime cauent, incidūt: ut quicquid largiunt, aut pereat omnino, aut ad tempus breuissimū, proficit: nam qui exiguā stipem miseris negant, qui conseruare humanitatē sine damno suo nolūt, patrimonia sua effundūt, ut aut peritura & fragilia sibi cōparent, aut certe suis maximis damnis nihil cōsequant. Quid enim dicendū est de ijs, qui populari leuitate ducti, uel magnis urbibus suffecturas opes exhibendis muneribus impendūt: nisi eos dementes atq; furiosos, qui præstent id populo, qd & ipsi perdant, & nemo eorū, quibus præstat, accipiat. Itaq; ut est omnis uoluptas caduca & breuis, oculorū maxime, & aurium, aut obliuiscuntur homines, & alterius damna pro ingratu habent: aut etiam offenduntur, si non est libidini uulgi satisfactum: ut etiam homines stultissimi malum sibi malo comparauerint: aut si adeo placuerint, nihil amplius quàm inanem fauorem, paucorumq; dierum fabulas assequuntur. Sic quotidie leuissimorum hominum patrimonia in res superuacuas prodiguntur. Num ergo illi sapientius, qui utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibent munera? si scilicet, qui publicis operibus extructis, memoriā nomini suo quarunt. Ne isti quidem recte bona sua in terram sepeliunt: quia

† germana

Egentibus sine respectu largiendum.

C nec memoria quicquid mortuis confert, nec opera eorum sempiterna sunt: siquidem aut uno tremore terrae dissipantur & corruunt, aut fortuito consumuntur incendio, aut hostili aliquo impetu diruuntur, aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. Nihil est enim (ut ait orator) opere & manu factum, quod non conficiat & consumat uetustas. Ad haec iustitia & lenitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius, qui tribulibus suis, aut clientibus largiuntur: aliquid enim praestant hominibus & profunt: sed non est illa uera & iusta largitio. Beneficentia enim nulla est, ubicumque necessitas non est. Perit ergo quicquid gratiae causa tribuitur non indigentibus: aut cum faenore redit, & beneficentia non erit. Quod etsi gratum est ijs, quibus datur, iustum tamen non est: quia si non fiat, nihil mali sequitur. Vnum igitur certum & uerum liberalitatis officium est, egentes atque inutiles alere.

A quo sit speranda & expetenda, & quae, & quanta sit uera liberalitatis merces: & quam inanis & nulla falsa: & qui sunt gradus humanitatis. Cap. XII

Maec est illa perfecta iustitia, quae custodit humanam, de qua philosophi loquuntur, societatem. Hic diuitiarum maximus & uerissimus fructus est, non uti opibus ad propriam unius uoluptatem, sed ad multorum salutem: non ad praesentem suum fructum, sed ad iustitiam, quae sola non interit. Tenendum est igitur omnino, ut ab officio misericordiae spes recipienda absit omnino. Huius enim operis & officij merces a deo expetenda est solo: nam si ab homine expetes, iam non humanitas erit illa, sed beneficii faenore: nec potest uideri bene meruisse, qui quod fecit, non alteri, sed sibi praestat: & tamen eodem redit, ut quod alteri quisque praestiterit, nihil ab eo commodi speras, uere sibi praestet: quia mercedem capiet a deo. Item deus praecipit, ut si quando coenam parauerimus, eos in conuiuio adhibeamus, qui reuocare non possint, & uicem reddere, ut omnis actus uirtutis nostrae non careat misericordiae munere. Nec tamen quisquam interdictam sibi putet aut communionem cum amicis, aut charitatem cum proximis: sed notum nobis deus fecit, quod sit uerum & iustum opus, ita nos oportere cum proximis uiuere, dummodo sciamus, illud ad hominem, hoc ad deum pertinere. Praecipua igitur uirtus est hospitalitas, quod philosophi quoque aiunt: sed eam detorquent a uera iustitia, & ad commodum rapiunt. Recte, inquit Cicero, a Theophrasto est laudata hospitalitas. Est enim (ut mihi quidem uidetur) ualde decorum, patere domos hominum illustrium hospitibus illustribus. Eodem modo rursus errauit, qui tum quum idoneis esse diceret largiendum: Non enim iusti & sapientis uiri domus illustribus debet patere, sed humilibus & abiectis: nam illustres illi ac potentes nulla re possunt indigere, quos opulentia sua & munit & honorat. Nihil autem a uiro iusto faciendum est, nisi quod sit beneficium. Beneficium autem si referat, interit atque finit: nec enim possumus id habere integrum, cuius precium nobis persolutum est. In his itaque beneficijs iustitiae ratio uersat, quae salua & incorrupta permanerint. Permanet autem non aliter, quam si praestentur ijs hominibus, qui prodesse nullo modo possunt. At ille in recipiendis illustribus, nihil spectauit aliud, nisi utilitatem: nec dissimulauit homo ingeniosus, quid ex eo commodi speraret. Ait enim, quid faciat potentem apud externos futurum per gratiam principum, quos sibi hospitij & amicitiae iure constrinxerit. O quam multis argumentis Ciceronis inconstantia, si id agere, redargui posset: nec tam nostris, quam suis uerbis refelleret. Idem quippe ait, ut quisque maxime ad suum commodum referat quaecumque agit, ita minime esse uirum bonum. Idem etiam negat simplicis & aperti hominis esse, ambire, simulare aliquid & praetendere: aliud agere uideri, quum aliud agat: praestare se alteri fingere, quod sibi praestet: sed malitiosum potius, & astutum, et fallacem, & subdolum. Quomodo ergo defenderet, quo minus ambitiosa illa hospitalitas malitia esset? Tu mihi

Praecipua uirtus hospitalitas

per

A per omnes portas circuncurses, ut aduenientes populorū atq; urbium principes domum tuam inuities, ut per eos apud ciues eorū potentiam consequare, uelisq; te iustum & humanū, & hospitem uideri, quū studeas utilitati tuæ. Verum hoc ille non potius incaute. Quid enim minus in Ciceronem conuenit? Sed ignorantia ueri iuris prudens ac sciens in hos se laqueos induxit. Quod ut ei possit ignosci, testificatus est, non ad ueram iustitiam, quam nō teneat, præcepta se dare, sed ad umbram imaginemq; iustitiæ. Ignoscendū est igitur umbratico & imaginario præceptorī: nec ab eo ueritas exigenda est, qui se nescire fateatur. Captiuorū redemptio magnum atq; præclarū iustitiæ munus est: quod idem ipse Tullius approbavit. Atq; hæc benignitas (inquit) etiā reipublicæ est utilis, redimi à seruitute captos, locupletari tenuiores. Hanc ego consuetudinē benignitatis largitioni munerū longe antepono. Hæc est grauium hominū atq; magnorū. Proprium igitur iustorū opus est, alere pauperes, ac redimere captiuos: quū apud iniustos si qui hæc faciāt, graues, & magni appellent. Iis enim maxime laudis est benefacere, quos nemo sperauit esse facturos. Nam qui bonum facit uel consanguineo, uel proximo, uel amico, aut nullam, uel certe nō magnā laudem meretur, quia facere debet: sitq; impius ac detestabilis, nisi fecerit id, quod ab eo & natura ipsa, & necessitudo exigit: & si facit, non tam gloriæ assequendæ, q̄ reprehensionis uitandæ causa facit. Qui autē facit alieno & ignoto, is uere dignus est laude: quoniā ut faceret sola ductus est humanitate. Ibi ergo iustitia est, ubi ad bene faciendū necessitatis uinculū nullū est. Hoc igitur benignitatis officium nō antepone quidem largitioni munerū debuit, quod est cōparantis, & è duobus bonis id, quod sit melius, eligentis. Illa uero largitio hominū patrimonia sua in mare abijcientiū, inanis & leuis, & ab omni iustitia remotissima est. Itaq; ne dici quidē munera oportet, in quibus nemo accipit, nisi qui accipere nō mereat. Nō minus magnū iustitiæ opus est, pupillos & uiduas destitutos, & auxilio indigentes tueri atq; defendere, quod adeo uniuersis diuina illa lex præscribit: quando quidē boni quicq; iudices ad officium suū iudicāt pertinere, ut eos humanitate naturali foueant, ac ipsidem professe nitantur. Verū hæc opera propria nostra sunt, qui legē, qui uerba ipsius dei præcipientis accepimus. Nam illi quidē sentiunt natura esse iustū, tueri eos qui tutela carent, sed cur ita sit non perspicunt. Deus enim, cuius perpetua clementia est, idcirco uiduas pupillosq; defendi ac tueri iubet, ne quis respectu ac miseratione pignorum suorū retardetur, quo minus mortē pro iustitiā fideq; suscipiat, sed incunctanter ac fortiter subeat: quum sciat se charos suos deo relinquere, nec his unquā præsidium defuturum. Aegros quoq; quibus defuerint qui assistant, curandos fouendosq; suscipere, summæ humanitatis, & magnæ operationis est. Quod qui fecerit, hic uiuam hostiam deo acquirat: & quod alteri dederit ad tempus, ipse à deo accipiet in æternū. Vltimū illud, & maximū pietatis officium est, peregrinorum, & pauperū sepultura: quod illi uirtutis iustitiæq; doctores prorsus nō attigerunt. Nec enim poterant id uidere, qui utilitate omnia officia sua metiebantur. In cæteris enim, quæ supradicta sunt, quāuis uerū litem nō tenuerint, tamen quoniam cōmodi aliquid in his deprehenderūt, quasi odore quodam ueritatis retenti, propius aberrauerūt. Hoc autē, quia nihil uidere in eo cōmodi poterant, reliquerunt. Quinetiam non defuerunt, qui superuacaneam facerent sepulturam: nihilq; dicerent esse malū, iacere inhumatum atq; abiectum: quorum impiam sapientiam cum omne humanū genus respuit, tum diuinæ uoces, quæ id fieri iubent. Verū illi non audent dicere, id nō esse faciendū: sed si forte non fiat, nihil esse incōmodū. Itaq; in ea re nō tam præcipientium, q̄ consolantium funguntur officio: ut si forte

Captiuorum
redemptio.

Pupillarum
defensio.

Aegros curare

Sepultura.

id sapienti euenerit, ne se ob hoc miserum putet: nos autem non quid sapienti ferendum sit dicimus, sed quid facere ipse debeat. Itaque non quaerimus nunc, utrum ne tota sepeliendi ratio sit utilis, nec ne: licet haec etiam si sit inanis (ut illi aestimant) tamen facienda est, uel ob hoc solum, quod apud homines bene & humane fieri uideatur: animus enim quaeritur, & propositum ponderatur. Non enim patiemur figuram & figmentum dei feris ac uolucris in praedam iacere, sed reddamus id terrae, unde ortum est. Et quauis in homine ignoto necessarium sepulturam nulli negandum munus implebimus, in quorum locum, quia desunt, succedat humanitas: & ubicumque homo desiderabitur, ibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitiae ratio consistit, quam in eo, ut quod praestamus nostris per affectum, praestemus alienis per humanitatem, quae est multo certior iustiorque? Quam iam non homini praestatur, qui nihil sentit, sed deo: cui charissimum sacrificium est opus iustum. Dicit aliquis fortasse: Si haec omnia fecero, nihil habebō. Quid enim si magnus hominum numerus egebit, algebit, capietur, morietur, ut haec facientem uel uno die patrimonio exui sit necesse: perdam ne rem familiarē meo, aut meorum labore quaesitam, ut iam ipse mihi aliena misericordia uiuendum sit? Quid tu tam pusillo animo paupertatem times, quam etiam uestri philosophi laudant? nihil hac turpius, nihilque hac tranquillius esse testantur. Hoc quod times, solitudinum portus est. An ignoras quot periculis, quot casibus cum his malis opibus subiaceas? Quae tecum bene agēt, si sine tuo cruore transferant. Tu uero praeda onustus incedis, & spolia geris, quae irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas, bene collocare id, quod tibi forsitan eripiet, aut unum latrocinium, aut existens repente proscriptio, aut hostilis aliqua direptio? Quid uerere fluxum ac fragile bonum facere semper: aut thesauros tuos custodi deo credere, ubi non furem praedonemque timeas, non rubiginem, non tyrannum? Qui apud deum diues est, pauper esse nunquam poterit. Si iustitiam tanti putas, sequere abiectis oneribus, quae te premunt. Libera te ipsum cōpedibus & catenis, ut expeditus ad deum curras. Magni & excelsi animi est despicere & calcare mortalia. Sed si hanc uirtutem non capis, ut diuitias tuas in arcam dei conferas, ut fragilibus tibi compares firmiora, liberabo te à metu. Omnia ista pracepta non soli tibi dantur, sed omni populo, qui tibi mente coniunctus est & cohaeret, sicut unus homo. Si solus magnis operibus non sufficis, pro uirilī parte operare iustitiam: sic tamen, ut quantum diuitijs inter ceteros, tantum opere praecellas. Neque nunc suaderi tibi putes, ut rem familiarem tuam minuas, uel exhaurias: sed quae in superuacua fueras impensurus, ad meliora conuertas: unde bestias emis, hinc captos redime: unde feras pascis, hinc pauperes ale: unde homines ad gladium comparas, hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perdita nequitiae bestiarios facere locupletes, & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura, ut pro his ueris muneribus habeas à deo munus aeternum. Magna est misericordiae merces, cui deus pollicetur, peccata se omnia remissurum. Si audieris (inquit) preces supplicis tui, & audiam ego tuas: si misertus laborantium fueris, & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris, nec adiuueris, & ego animum contra te geram, tuisque te legibus iudicabo.

De premio, & quod in necessitate, & precibus pauperum quisque tentatur à deo: & tribus gradibus uirtutis. Cap. XIII

Voties igitur rogaris, tentari te à deo crede, an sis dignus exaudiri. Circumspice conscientiam tuam, & quantum potes, medere uulneribus: nec tamen quia peccata largitione tolluntur, dari tibi licentiam peccandi putes. Abolentur enim, si deo largiare, quia peccaueras.

Nam

Diuitiae in opera pietatis impendende.

D

A Nam si fiducia largiendi pecces, non abolerentur. Deus enim purgari homines à peccatis maxime cupit: ideoq; agi pœnitentiam iubet. Agere autē pœnitentiam nihil aliud est, quàm profiteri & affirmare, se ulterius non peccaturum. Ignoscitur itaq; ijs, qui ad peccatum ignoranter, imprudenter, incauteq; labuntur: ueniam non habet, qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati, temperandū sibi ab opere largitionis existimet, quia non habeat peccata, quæ deleat. Immo uero tum magis iustitiam debet operari, quū factus est iustus: ut quod ante in medelam uulnerū fecerat, postmodū faciat in gloriam laudemq; uirtutis. Eò accedit, quod nemo esse sine delicto potest, quandiu indumēto carnis oneratus est. Cuius infirmitas triplici modo subiacet dominio peccati: factis, dictis, cogitationibus. Per hos gradus ad summū culmē iustitia procedit. Primus est uirtutis gradus, malis operibus abstinere: secundus, etiam malis uerbis: tertius, etiā cogitatione rerū malarū. Qui primū gradum ascendit, satis iustus est: qui secundū, iam perfectæ uirtutis, siquidem neq; sermone, neq; factis delinquat: qui tertium, is uere similitudinē dei allecutus uidetur. Est enim penē supra humanū modum, nec cogitatione quidem admittere, quod sit uel factu malum, uel improbū dictu. Itaq; etiam iusti homines, qui frenare se possunt ab omni opere iniusto, nonnunq; tamen ipsa fragilitate uincuntur: ut uel in ira malum dicant, uel aspectu rerū delectabiliū, tacita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio nō patitur hominem esse ab omni macula purum, debent ergo perpetua largitione peccata carnis aboleri. Vnū est enim sapientis, & iusti, & uitalis uiri opus, diuitias suas in sola iustitia collocare: qua profecto q; eget, licet ille Croesum, ac Crassum diuitijs superet, hic pauper, hic nudus, hic mēdicus putāndus est. Danda igitur opera est, ut indumēto iustitiæ pietatisq; uelemur: quo nos nemo exuat, quod nobis sempiternū prabet ornatū. Nam si deorū cultores simulacra insensibilia excolunt, & quicquid preciosi habēt, in ea conferūt: quibus nec uti possunt, nec gratias agere, qui acceperint: quanto iustius est & uerius, uiuentia dei simulacra excolere, ut promere ea re inuenire uiuentē? Quæ sicut usui habēt quicquid acceperint, & gratias agunt, ita deus, in cuius cōspectu bonū feceris, & probabit, & mercedē pietatis exoluet.

Agere pœnitentiam, quid sit.

Virtutis tres gradus.

Quod philosophi uera caruerunt humanitate, qui cum Stoicis eam inter morbos animi posuerunt. Cap. XIII

I ergo in homine præclarū & excellens bonum est misericordia, idq; diuinis testimonijs, & bonorū malorumq; cōsensu optimū iudicatur, apparet philosophos longe abfuisse ab humano bono: qui neq; præceperunt eiusmodi quicquam, neq; fecerunt: sed hanc uirtutem, quæ propemodum in homine est singularis, pro uitio semper habuerunt. Libet hic interponere unū de philosophia locum, ut illorū plenius coarguamus errores, qui misericordiā, cupiditatē, metū, morbos animi appellant. Conantur illi quidē uirtutes à uitijs distingere, quod est sanē facilimū. Quis enim nō posset liberalē à prodigo separare, ut illi faciūt, aut parcū à sordido, aut quietū ab inertī, aut cautū à timido: quod hæc quæ sunt bona, fines suos habeant: quos si excesserint, in uitia labuntur. Ita & cōstantia, nisi pro ueritate sit suscepta, fit imprudētia. Item fortitudo, si nulla necessitate cogēte, aut nō pro causa honesta certū periculū subierit, in temeritatē conuertit. Libertas quoq; si alios infectetur potius q; infectantibus resistat, cōtumacia est. Seueritas etiā, nisi se intra cōgruentes nocentiū pœnas coërceat, fit fæua crudelitas. Itaq; dicunt eos, qui mali uideantur, non sua sponte peccare, nec mala potius eligere: sed bonorū specie lapsos incidere in mala, dum bonorum ac malorū discrimen ignorāt. Hæc quidē falsa nō sunt, sed ad corpus cūcta referunt.

C Nam paruum esse, aut constantē, aut cautum, aut quietum, aut fortem, aut seuerū, uirtutes sunt quidem, sed huius temporariæ uitæ. Nos autem, qui hanc uitam cōtemnimus, alias nobis uirtutes propositas habemus, de quibus philosophi ne suspicari quidem ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quasdam pro uitijs, & uitiã quasdam pro uirtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes, quorum impulsu animus cōmouetur, ex homine tollunt, cupiditatem, atq; lætitiã, metum, mœstitiã: quorum duo priora ex bonis sunt aut futuris, aut præsentibus: posteriora ex malis. Eodem modo hæc quatuor morbos (ut dixi) uocant, non tam natura insitos, quàm praua opinione susceptos: & idcirco censent eos extirpari posse radicitus, si bonorum malorumq; opinio falsa tollatur. Si enim nihil censeat sapiens bonum, nihilq; malum, nec cupiditate ardescet, nec lætitiã gestiet, nec metu terribitur, nec ægritudine contrahetur. Mox uidebimus, an efficiant, quod uelint, aut quid efficiant: interim propositum arrogans ac penè furiosum, qui se putent mederi, & eniti posse contra uim, rationemq; naturæ.

Quomodo Peripatetici uincant Stoicos, & doceant affectuum naturalium stimulos euelli non posse, sed mitigari: Et quod ea, quæ brutis animalibus data sunt, singulis hominibus insita sunt uniuersa: Et quomodo Stoici mentis affectiones definiat. Cap. XV

Affectus detrahi non posse.

Hæc enim naturalia esse, non uoluntaria, omnium uiuentium ratio demonstrat: quæ eisdem omnibus quatitur affectibus. Peripatetici ergo rectius, qui hæc omnia detrahi posse negant: quia nobiscum simul nata sunt: & conatur ostendere quàm prouidentem, & quàm necessarie deus siue natura (sic enim dicunt) his nos armauerit affectibus: quos tamen quia plerunq; uitiosi fiunt, si nimij sint, posse ab homine adhibito modo salubriter temperari, ut tantum homini, quantum naturæ satis est relinquatur. Non insipiens disputationis, si (ut dixi) omnia non ad hanc uitam referrentur. Stoici ergo furiosi, qui ea non temperant, sed abscindunt: rebusq; à natura insitis, castrare hominē quodammodo uolūt. Quod tale est, quale si uelint aut metum detrahere ceruis, aut uenenum anguibus, aut iram feris, aut placiditatem pecudibus. Nam quæ singula mutis animalibus data sunt, ea uero uniuersa homini simul. Quod si, ut medici dicunt, lætitiæ affectus in splene est, iræ in felle, libidinis in iecore, timoris in corde, facilius est interficere animal ipsum, quàm ex corpore aliquid euellere, quod est animantis naturam uelle mutare. Sed homines prudentes nō intelligunt, cum uitiã ex homine tollunt, etiam uirtutem se tollere, cui soli locum faciunt. Nam si uirtus est, in medio iræ impetu seipsum cohibere & reprimere, quod negare nō possunt: caret ergo uirtute quisquis ira caret. Si uirtus est libidinem corporis continere, uirtute careat necesse est, qui libidinem, quam temperet, non habet. Si uirtus est cupiditatem ab alieni appetitione refrenare, nullam certe uirtutē potest habere, qui caret eo, ad quod cohibendum uirtutis usus adhibetur. Vbi ergo uitiã non sunt, nec uirtuti locus est quidem: sicut nec uictoriæ quidem, ubi aduersarius nullus est. Ita sit, ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. Affectus igitur, quasi ubertas animorum est naturalis. Nam sicut in sentes ager, qui est natura fecundus, exuberat: sic animus incultus, uitijs sua sponte inualescens, uelut spinis obducitur. Sed quū uerus cultor accesserit, statim cedentibus uitijs, fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq; quū hominem primū fingeret, mirabili prouidentia ingerauit ei prius istas animi cōmotiones, ut posset capere uirtutem, sicut terra culturam: posuitq; materiã uitiōrū in affectibus, uirtutis in uitijs. Quæ profectio aut nulla erit, aut in usu esse non poterit, si desint ea, per quæ uis eius aut appareat, aut constet. Videamus nunc, idem illi, qui uitiã penitus excidunt, quid effecerint.

In quibus corporis partibus sunt affectus.

Quæ

A Quatuor illos affectus, quos ex opinione bonorū, malorumq; nasci putant, quibus euulsis sanandum esse animū sapientis existimant: quoniam intelligunt & natura insitos esse, & sine his nihil moueri, nihil agi posse, alia quædam in eorum locum uicemq; supponunt. Pro cupiditate substituunt uoluntatem, quasi uero non multo sit præstabilius bonum cupere, quàm malum uelle. Item pro lætitiâ gaudiū, pro metu cautionem. At in illo quarto immutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ægritudinē penitus, id est mœstitiam doloremq; animi sustulerunt: quod fieri nequaquam potest. Quis enim potest non dolere, si patriam aut pestilentia exhausta, aut hostis inuaserit, aut tyrannus oppresserit? Potest aliquis non dolere, si sublata uiderit libertatē, si proximos, si amicos, si bonos uiros aut exterminatos, aut crudelissime trucidatos: nisi cuius mens ita obstupuerit, ut sit ei sensus omnis ereptus? Quare aut omnia tollere debuerunt, aut implenda fuerat curta hæc & debilis disputatio: id est etiam pro ægritudine aliquid reponendū: quoniam superioribus ita ordinatis, hoc cōsequens erat. Vt enim præsentibus lætamur bonis, sic malis angimur ac dolemus. Si ergo lætitiâ, quam uitiosam putabāt, nomen aliud indiderunt: sic ægritudinē, quoniam & ipsam uitiosam putabant, aliud uocabulum tribui congruebat. Vnde apparet, non illis rem defuisse, sed uerbum: cuius indigentia eum totum affectum, qui est uel maximus, contra quàm natura pateretur, auferre uoluerunt. Nam illas nominum cōmutationes poteram coarguere pluribus: & ostendere, aut sermonis ornādī augendæq; copiæ gratia, multa nomina eisdem rebus imposita, aut nihil, aut certe non multum inter se illa distare. Nam & cupiditas à uolūtate incipit, & cautio à metu oritur: & lætitiâ nihil aliud est, quàm profusum gaudium. Sed putemus, ut ipsi uolunt, esse diuersa. Nempe igitur cupiditatē esse dicent perseverantem ac perpetuam uoluntatem: lætitiâ uero, insolenter se effrens gaudium: metum autem, nimiam & excedentem modum cautionem. Ita fit, ut ea quæ tollenda esse censent, non tollant, sed temperent: siquidem nomina ipsa tantūmodo immutant, res ipsæ manent. Eò igitur imprudentes reuoluuntur, quò Peripatetici ratione perueniunt: ut uitia, quoniam tolli non possunt, medio temperanda sint. Errant ergo, quoniam non efficiūt quod uolunt, & longo asperocq; circuitu in eandem uiam redeunt.

Affectuum nomina Stoicis cōmutata.

Quomodo Peripatetici errauerūt: & quod bonus usus affectuum uirtus est, malus uitium:

Et quod usus ipse ex causa pensandus est. Cap. XVI

T ego ne Peripateticos quidem accessisse ad ueritatē puto, quia uitia esse concedunt, sed ea mediocriter temperant. Carendum est enim uitij etiam mediocribus: quin potius efficiendum fuit primū, ne uitia essent: nec enim quicquam uitiosum nasci potest: sed uitia fieri, si male utamur affectibus: uirtutes, si bene. Deinde monstrandum est, non ipsos affectus, sed eorum causas esse moderandas. Non est, inquiunt, nimia lætitiâ gestiendū, sed modice ac temperate. Hoc uero tale est, quale si dicerent, non esse currendū concitate, sed gradiendum moderate. At potest & qui graditur errare: & qui currit, rectam uiam tenere. Quid si ostendero esse aliquid, ubi non tantum modicū, sed uel punctum gaudere uitiosum sit: & aliud contrā, in quo uel exultare lætitiâ minime criminofum? Quid tandem nobis ista mediocritas proderit? Quæro utrum ne sapienti lætandū putent, si quid inimico suo mali uident accidere: aut utrum ne lætitiâ refrenare debeāt, si uictis hostibus, aut oppresso tyranno libertas & salus ciuibus parta sit? Nemo dubitat, quin & in illo exiguum lætari, & in hoc parum lætari sit maximum crimen. Eadem de cæteris affectibus licet dicere. Sed, ut dixi, nō in his moderādis sapientiæ ratio uersatur, sed in causis eorū: quoniam extrinsecus

Cōmouentur: nec his potissimū frena imponi oportuit: quoniam & exigui possunt esse in maximo crimine, & maximi possunt esse sine crimine. Sed assignādi fuerūt certis temporibus, & rebus, & locis, ne uitia sint, quibus uti recte licet. Sicut enim recte ambulare bonum est, errare autem malum: sic moueri affectibus in rectum, bonum est: in prauum, malum. Nam libido si extra legitimū torum non euagetur, licet sit uehemens, tamen culpa caret: Sin uero appetit alienum, licet sit mediocris, uitium tamen maximū est. Non est itaq; morbus irasci, nec cupere, nec libidine comoueri: sed iracundum esse morbus est, cupidum, libidinosum. Qui enim iracundus est, etiam cui non debet, aut cui nō oportet, irascitur. Qui cupidus, etiā quod non opus est, concupiscit. Qui libidinosus, etiam quod legibus ueratur, affectat. Omnis ergo ratio in eo uersari debuit, ut quoniam earum rerum impetus inhiberi non potest, nec debet, quia necessariū est insitus ad tuenda officia uitae, dirigeretur potius in uiam rectam, ubi etiam cursus offensione ac periculo caret.

Quod ea, quae philophi uitia putant, uirtutes sunt, si tamen reuertantur ad finem debitum, id est ad deum: Et quod insani sunt, qui humanam naturam ingenitis affectibus spoliare nituntur. Cap. XVII

Ed euectus sum coarguendi studio longius, quum sit mihi propositū ea, quae uitia philophi putauerunt, ostendere non tantum uitia non esse, uerum etiam magnas esse uirtutes. Ex alijs docēdi gratia sumam, quae pertinere ad rem maxime puto. Metum seu timorem in maximo uitio ponunt, summamq; imbecillitatē esse animi putant, cui sit cōtraria fortitudo: quae si sit in homine, locū timori esse nullum. Credit ergōne aliquis fieri posse, ut idem metus summa sit fortitudo: Minime: neq; enim uidetur capere natura, ut aliquid in contrariū recidat.

D quid in contrariū recidat. Atqui ego nō arguta aliqua cōclusionē, ut apud Platonem Socrates facit: qui eos, quos cōtra disputat, cogit ea, quae negauerāt, cōfiteri: sed simpliciter ostendam, summū metum summā esse uirtutē. Nemo dubitat, quin timidi & imbecilli sit animi, aut dolorē metuere, aut egestatē, aut exilium, aut carcerem, aut mortem: quae omnia quisquis non exhorruerit, fortissimus iudicatur.

Socratis arguta cōclusiones.
Qui deū metuit nihil exhorrescit.

Qui autem deum metuit, illa uniuersa non metuit. Ad quod probandū argumentis opus nō est, spectatae sunt enim semper, spectanturq; adhuc per orbem poenae cultorum dei: in quibus excruciantis noua & inuisitata tormenta excogitata sunt. Nam de mortis generibus horret animus recordari, quum immanium bestiarum ultra ipsam mortem carnificina saeuierit. Has tamen execrabiles corporum lacerationes felix atq; inuicta patientia sine ullo gemitu pertulit. Haec uirtus omnibus populis, atq; prouincijs, & ipsis tortoribus miraculū maximū praebuit, quum patientia crudelitas uinceretur. Atqui hanc uirtutem nihil aliud, quam metus dei fecit. Itaq; ut dicebam, non euellendus, ut Stoici: neq; temperandus timor, ut Peripatetici uolunt: sed in ueram uiam dirigendus est, auferendiq; sunt metus, sed ita, ut is solus relinquatur, qui quoniam legitimus ac uerus est, solus efficit, ut possint caetera non timeri. Cupiditas quoq; inter uitia numeratur. Sed si haec, quae terrena sunt, concupiscit, uitium est: uirtus autē, si coelestia. Qui enim iustitiam, qui deum, qui uitam perpetuam, qui lucem sempiternā, eaq; omnia quae deus homini pollicetur, cōsequi cupit, opes istas, & honores, & potentatus, & regna ipsa cōtemnet. Dicit fortasse Stoicus: Voluntate opus est ad haec consequenda, non cupiditate: imò uero parū est uelle: multi enim uolunt, sed quum dolor uisceribus accesserit, uoluntas cedit, cupiditas perseuerat: quae si efficit, ut contemptui sint omnia, quae à caeteris appetuntur, summa uirtus est: siquidem continentiae mater est. Ideoq; potius illud efficere debemus, ut affectus, quibus praeue uti uitium est, dirigamus in rectum

A rectum. Nam istæ cōcitationes animorum iuncto currui similes sunt, in quo recte moderando, summum rectoris officium est, ut uiam nouerit: quam si tenebit, licet cōcitate ierit, non offendet. Si autem errauerit, licet placide ac leniter eat, aut per confragosa uexabitur, aut per præcipitia labetur: aut certe, quò non opus est deferetur. Sic cursus ille uitæ, qui affectibus uelut equis pernicipibus ducitur, si rectam uiam teneat, fungetur officio. Metus igitur & cupiditas, si proijciantur in terram, uitia fient: uirtutes autem, si ad diuina referantur. Parsimoniam contrà uirtutis loco habent, quæ si studium est habendi, non potest esse uirtus: quia in augendis uel tuendis terrestribus bonis tota uersatur. Nos autem summum bonum non referimus ad corpus, sed omne officium solius animæ cōseruatione metimur. Quod si ut supra docui) patrimonio minime parcendum est, ut humanitatem iustitiamq; teneamus, non est uirtus frugi esse: quod nomen uirtutis specie sefellit ac deceptit. Est enim frugalitas abstinentia quidem uoluptatum: sed eo uitium, quia ex habendi amore descendit: quum sit & uoluptatibus abstinentiū, & pecuniæ minime temperandum. Nam parcere, id est mediocriter uti pecuniā, quasi quædam pusillitas est animi, aut pertimentis, ne sibi desit: aut desperantis, posse se illam reparare: aut contemptum terrestriū non capientis. Sed illi rursus eum qui rei familiari suæ nō parcat, prodigum uocant. Nam ita liberalem distinguunt à prodigo: quod is liberalis sit, qui cibum & benemeritis, & quum oportet, & quantum satis est largiatur: Prodigus uero, qui & non meritis, & quum opus non est, & sine respectu rei familiaris effundat. Quid ergo? prodigum ne dicemus eum, qui misericordiæ causa tribuit egentibus uictum? Atqui multū refert utrum ne scortis propter libidinem largiare, an miseris propter humanitatē: Vtrum pecuniā tuam perductores, aleatores, lenonesq; diripiāt: an illam pietati ac deo præstes: Vtrum ne illam uentri ac gulæ ingeras: an in thesauro iustitiæ reponas. Ut ergo uitium est effundere in malam partem, sic in bonam uirtus. Si uirtus est non parcere opibus, quæ possunt reparari, ut hominis uitam sustentantes, quæ reparari non potest, uitium igitur parsimonia est. Quare nihil aliud dixerim, quàm insanos, qui hominem mite ac sociale animal orbant suo nomine: qui euulsis affectibus, quibus omnis constat humanitas, ad immobilem stuporem mentis perducere uolunt, dum student animū à perturbationibus liberare, & (ut ipsi dicunt) quietū tranquillūq; reddere. Quod fieri non tantum non potest, quia uis & ratio eius in motu est: sed ne oportet quidem: quia sicut aqua quidem semper iacens & quieta, insalubris & magis turbida est: sic animus immotus ac torpens, inutilis est etiam sibi: nec uitam ipsam tueri poterit, quia nec faciet quicquam, nec cogitabit, quum cogitatio ipsa nihil aliud sit, quàm mentis agitatio. Deniq; qui hanc immutabilitatem animi asserunt, priuare animum uita uolunt: quia uita actiuosa est, mors quieta. Quædā etiam recte pro uirtutibus habent, sed earum modū non tenent. Virtus est constantia: non ut inferentibus iniuriam resistamus: his enim cedendum est, quod cur fieri debeat, mox docebo: sed ut iubentibus facere nos contra dei legem, cōtraq; iustitiā, nullis minis, aut supplicijs terreamur, quo minus dei iussione, hominis iussioni præferamus. Item uirtus est mortem contemneret: non ut appetamus, eamq; ultro nobis inferamus, sicut philosophorum plurimi & maximi sæpe fecerūt, quod est sceleratum ac nefarium: sed ut coacti deum relinquere, ac fidem prodere, mortem suscipere malimus: libertatemq; defendamus aduersus impotentiam stultam, uecordemq; uolentiam: ut omnes seculi minas atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea quæ alij timent, excelsa & insuperabili mente, dolorem mortemq; calcamus. Hæc est uirtus, hæc uera constantia, in hoc tuenda & conseruanda solo, ut nullus nos terror, nulla uis

Frugalitas:

Mors contemenda.

C à deo possit auertere. Vera igitur Ciceronis illa sententia est: Nemo, inquit, iustus potest esse, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egestatem timet. Item Senecæ in libris moralis philosophiæ, dicentis: Hic est ille homo honestus, non apice purpuræ, non lictorum insignis ministerio: sed nulla re minor, qui quum mortem in uicinia uideat, non sic perturbatur, tanquã rem nouam uiderit: qui siue toto corpore tormenta patienda sunt, siue flamma ore recipienda est, siue extendenda per patibulum manus, nõ quærit quid patiatur, sed quã bene. Qui autem deum colit, nec patitur, nec timet. Ergo iustus. His rebus efficitur, ut neque uirtutes, neque uirtutum exactissimos limites nosse, aut tenere possit omnino, quisquis est à religione dei singularis alienus.

Quomodo præcepta dei, quibus insistendum est, à philosophicis dissideant institutis: & quis sit patientiæ titulus. Cap. XVIII

Ed omittamus philosophos, qui aut omnino nihil sciunt, id quod ipsum pro summa scientia præ se ferunt: aut qui non percipiunt etiam quæ sciunt: aut qui, quoniam se putant scire quæ nesciunt, inepte arroganterque desipiunt. Nos ergo (ut ad propositum reuertamur) quibus solis à deo ueritas reuelata, & coelitus missa sapientia est, faciamus quæ iubet illuminator noster deus: sustineamus inuicem, & labores huius uitæ mutuis adiuuentis perferamus. Nec tamen, si quid boni operis fecerimus, gloriam captemus ex eo: monet enim deus, operatorem iustitiæ nõ oportere esse iactantem: ne non tam mandatis coelestibus obsequendi, quàm studio placendi humanitatis officio functus esse uideatur, habeatque iam præciũ gloriæ, quod captauit, nec præmiũ coelestis illius ac diuinæ mercedis accipiat. Cetera quæ obseruare cultor dei debet, facilia sunt, illis uirtutibus cõprehensibiles, ut non mentiatur unquam decipiendi aut nocendi causa. Est enim nefas eum, qui ueritati studeat, in aliqua re esse fallacem, atque ab ipsa, quam sequitur, ueritate discedere. In hac iustitiæ uirtutumque omnium uia, nullus mendacior locus est. Itaque uiator ille uerus ac iustus, non dicet illud Lucilianum:

Mendacis abstinendum.

Homini amico ac familiari non est mentiri meum.

Vsura non accipienda.

Sed etiam inimico atque ignoto, existimabit non esse mentiri suum. Nec aliquando committet, ut lingua interpretis animi, à sensu & cogitatione discordet. Pecuniam si quam crediderit, non accipiat usuram: ut & beneficiũ incolume sit, quod succurrit necessitati, & abstineat se prorsus alieno. In hoc enim genere officij debet suo esse cõtentus, quem oportet aliàs ne proprio quidem parcere, ut bonũ faciat: plus autem accipere quàm dederit, iniustum est. Quod qui facit, insidiatur quodammodo, ut ex alterius necessitate prædetur. At iustus nunquam prætermittet, quo minus aliquid misericorditer faciat: nec inquinabit se huiusmodi quæstu: sed efficiet, ut sine ullo suo damno id ipsum quod cõmodat, inter bona opera numeretur. Munus non accipiet à paupere, ut si quid ipse præstiterit, eo bonum sit, quo fuerit gratuitum. Male dicenti benedictio respondeat: nunquam ipse male dicat: nec uerbũ malum procedat ex ore hominis, qui colit uerbum bonũ. Quinetiam caueat diligenter, nequãdo inimicũ sua culpa faciat: & si quis extiterit tam proteruus, qui bono & iusto faciat iniuriã, clementer ac moderate ferat, & ultionem suam sibi non assumat, sed dei iudicio reseruet, innocentiam semper & ubique custodiat: quod præceptum nõ ad hoc tantũ ualet, ut ipse iniuriã nõ inferat, sed ut illatam sibi nõ uindicta deo reseruanda. dicet. Sedet enim maximus & æquissimus iudex speculator, ac testis omnium: hunc homini præferat, hunc malit de sua causa pronunciar e, cuius sententiã nemo effugere potest, nec defensione cuiusquã, nec gratia: Ita fit, ut homo iustus cõtemptus sit omnibus, & quia putabitur semetipsum defendere nõ posse, habebit pro segni & inertis,

Vindicta deo reseruanda.

A & inertl. Qui autem fuerit ultus inimicum, hic fortis, hic strenuus iudicatur: hunc colunt, hunc omnes uerentur. Bonus uero ille tametsi prodesse omnibus uel pluribus possit, illum tamen suspiciunt qui nocere, quam qui prodesse possit: sed iustum prauitas hominum deprauare non poterit, quo minus deo studeat obtemperare, malitiam contemni, dummodo semper boni fungatur officio, mali nunquam. Cicero in iisdem illis officialibus libris: At uero si quis uoluerit, inquit, sui animi complicatam notionem euoluere, iam se ipse doceat, eum uirum bonum esse, qui profit quibus *Vir bonus.* possit, noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. O quam simplicem ueramque sententiam duorum uerborum adiectione corruptit. Quid enim opus fuerat adiungere, nisi lacessitus iniuria: ut uitium bono uiro quasi causam turpissimam apponeret, patientiamque, quae omnium uirtutum maxima est, facere expertem: Nociturum esse dixit bonum uirum, si fuerit lacessitus: iam ex hoc ipso boni uiri nomen amittat necesse est, si nocebit. Non minus enim mali est referre iniuriam, quam inferre. Nam unde certamina inter homines, unde pugnae contentionesque nascuntur, nisi quod improbitati apposta impatientia, magnas saepe concitat tempestates: Quod si patientiam, qua *Patientia.* uirtute nihil uerius, nihil homine dignius inueniri potest, improbitati opposueris, extinguetur protinus, tanquam si igni aquam superfuderis. Sin autem prouocatrix illa improbitas, impatientiam sibi comparem nata est, tanquam perfusa oleo, tantum excitabit incendium, ut id non flumen aliquod, sed effusio cruoris extinguat. Magna itaque patientiae ratio est, quam sapiens homo ademit bono uiro: ut enim nihil malorum fiat, haec sola efficit: quae si detur omnibus, nullum scelus, nulla fraus in rebus humanis erit. Quid ergo bono uiro potest esse tam calamitosum, tamque contrarium, quam irae frena permittere: quae illum non modo boni, sed etiam hominis *B* appellatione dispoliet: Siquidem nocere alteri, ut ipse ait uerissime, non est secundum hominis naturam: Nam & pecudes, si lacessas, aut calce aut cornu repugnant: Et serpentes ac ferae, nisi persequaris, ut occidas, negocium non exhibent. Et (ut ad hominum exempla redeamus) imperiti quoque & insipientes, si quando accipiunt iniurias, caeco & irrationabili furore ducuntur: & ipsi, qui sibi nocent, uicem tribuere conantur. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis & insipientibus differt: nisi quod habet inuictam patientiam, qua stulti carent: nisi quod regere se, ac mitigare iram suam nouit: quia illi, quia uirtute indigent, frenare non possunt. Sed uidelicet haec illum res fefellit: quia quum de uirtute quaeritur, in quacunque contentione uincere, putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit, hominem dolori & irae succumbentem, & ipsi affectibus indulgentem, quibus debet potius reluctari, & ruentem quancunque in partem prouocauerit improbitas, uirtutis officium non tenere. Qui enim referre iniuriam nititur, eum ipsum, a quo laesus est, gestit imitari: ita qui malum imitatur, bonus esse nullo pacto potest. Duobus igitur uerbis duas uirtutes maximas bono & sapienti uiro, innocentiam, patientiamque detraxit. Sed quia ipse *Canina facundia.* caninam illam facundiam (sicut Sallustius ab Appio dictum refert) exercuit, uoluit quoque hominem canino modo uiuere, ut remordeat lacessitus. Quae retributio contumeliae, quam perniciofa sit, & quas edere soleat strages, unde opportunius petetur exemplum, quam ex ipsius doctoris tristissimo casu: qui dum his philosophorum praecipis obtemperare gestit, ipse se perdidit: Qui si lacessitus iniuria, patientiam tenuisset, si dissimulare, si ferre contumeliam boni uiri esse didicisset, nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas, impatientia, & leuitate, & insaniam profudisset: nunquam capite suo rostra, in quibus ante floruerat, cruentasset: nec Rempublicam funditus proscriptio illa deleisset. Sapientis ergo ac boni uiri non est, uelle certare, ac se periculo committere: quoniam & uincere non est in nostra pote-

state: & est anceps omne certamen, sed est sapientis & optimi uiri, non aduersariū uelle tollere, quod fieri sine scelere ac periculo nō potest, sed certamē ipsum, quod fieri & utiliter, & iuste potest. Summa igitur uirtus habenda patientia est: quam ut caperet homo iustus, uoluit illum deus (ut supra dictum est) pro inerte cōtemni. Nisi enim contumelijs fuerit affectus, quantum habeat fortitudinis in seipso cohibendo ignorabitur. Si autem laceratus iniuria ludentem persequi cōperit, uictus est. Si uero motum illum ratione compresserit, hic planē imperat sibi, & hic regere se potest. Quæ sustentatio sui, recte patientia nominatur: quæ una uirtus omnibus est opposita uitijs & affectibus. Hæc perturbatum animum ac fluctuātem, ad tranquillitatem suam reuocat: hæc mitigat, hæc hominem sibi reddit. Ergo quoniam naturæ repugnare impossibile est, & inutile, ut non commoueamur omnino, prius tamen quā cōmotio illa profiliat ad nocendum, quoad fieri potest, maturius sopiatur. Præcepit deus nō occidere solem super iram nostrā, ne furoris nostri testis abscedat. Deniq; M. Tullius contra suum præceptum, de quo paulò ante dixi, obliuionē iniuriarū in magnis laudibus posuit. Spero (inquit) Cæsar, qui obliuisci nihil soles, nisi iniurias. Quod si hoc ille faciebat homo, non à cœlesti tantum, sed à publica quoq; ciuiliq; iustitia remotissimus, quanto magis id nos facere debemus, qui immortalitatis uelamine candidati sumus.

Quod Peripatetici Stoicis obuiant in defensione affectionū: Et quæ sunt tres furie, quas poëta finxerunt: Et quis earum usus sit, uel abusus. Cap. XIX

D

Toici quum affectus ex homine, tanquam morbos conantur euellere, Peripatetici se opponunt, eosq; nō modò retinent, sed etiā defendunt: nihilq; in homine esse dicunt, quod non magna ratione ac prouidentia sit innatum. Recte id quidem, si singularum rerum ueros terminos scirent. Itaq; hanc ipsam iram fomitem dicunt esse uirtutis: tanquam nemo possit aduersus hostes fortiter dimicare, nisi fuerit ira cōcitatus. Quo planē ostendunt, nec quid sit uirtus scire se, nec cur homini attribuerit iram deus. Quæ si nobis ideo data est, ut ea utamur ad occidendos homines, quid immanius homine, quid similius feris belluis existimandum est, quā id animal quod ad cōmunionem & innocentiam deus fecit? Tres sunt igitur affectus, qui homines in omnia facinora præcipites agant: ira, cupiditas, libido. Propterea poëta tres furias esse dixerūt, quæ mentes hominum exagitent: ira ultionem desiderat, cupiditas opes, libido uoluptates. Sed his omnibus deus certos limites statuit, quos si transcenderint maioresq; esse cōperint, necesse est naturam suam deprauēt, & in morbos ac uitia uertant. Qui autem sint isti limites, nō est magni laboris ostendere. Cupiditas ad ea cōparanda nobis data est, quæ sunt ad uitam necessaria: libido ad sobolem propagandam: iræ affectus ad coercenda peccata eorū, quæ sunt in nostra potestate: id est, ut arctiore disciplina minor ætas ad probitatē iustitiāq; formetur: quæ nisi in metu cohibeatur, licentia pariet audaciam, quæ ad omne flagitium & facinus euadet. Itaq; ut ira uti aduersum minores & iustum est, & necessariū, sic & aduersum pares & perniciosum est, & impiū: Impium, quod uiolatur humanitas: perniciosum, quod illis repugnātibus aut perdere necesse est, aut perire. Hanc autem, quam dixi esse rationem, cur homini sit iræ affectus datus, ex ipsius dei præceptis intelligi potest: qui iubet uti maledictis, & ludentibus nō irascamur. Manus autē nostras supra minores semper habeamus: hoc est, ut peccantes eos assiduis uerberibus corrigamus: ne amore inutili, & indulgentia nimia educentur ad malum, & ad uitia nutriātur. Sed rerum imperiti & rationis ignari, eos affectus qui sunt homini ad usus bonos dati, exterminauerunt, & latius quā ratio postulat, euagantur. Inde iniuste atq; impie

Tres furie quod significant.

A impie uiuunt. Vtuntur ira contra pares: hinc dissidia, hinc expulsionones, hinc bella contra iustitiam nata sunt. Vtuntur cupiditate ad congregandas opes: hinc fraudes, hinc latrocinia, hinc omnia scelerum genera orta sunt. Vtuntur libidine ad capiendas tantum uoluptates: hinc stupra, hinc adulteria, hinc corruptelae omnes exiuerunt. Quicumque igitur illos affectus intra fines suos redegerit, quod ignorantes deum facere non possunt, hic patiens, hic fortis, hic iustus est.

De quinque sensuum uoluptatibus: Et quare plus uoluptatis datum sit homini a natura, quam ceteris animantibus: Et primum de uoluptate uisus, et de spectaculis euitandis:

Et de ludorum et spectaculorum autoribus. Cap. XX

Est ut contra quinque sensuum uoluptates dicam breuiter. Nam & ipsius libri mensura iam modum flagitat: quae omnes, quoniam uitiosae ac mortiferae sunt, uirtute superari atque opprimi debent: uel (quod paulo ante dicebam) de affectibus ad rationem suam reuocari. Ceterae animatae, praeter unam uoluptatem, quae ad generandum pertinet, nullam sentiunt. Vtuntur ergo sensibus ad naturae suae necessitatem. Vident ut appetant ea, quibus opus est ad uitam tuendam: audiunt inuicem, seque dignoscunt, ut possint congregari. Quae utilia sunt ad uictum, aut ex odore inueniunt, aut ex sapore percipiunt: inutilia respiciunt aut recusant. Edendi & bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uere solertissimi artificis providentia dedit uoluptatem infinitam, & in uitium cadentem: quia proposuit ei uirtutem, quae cum uoluptate semper, tanquam cum domestico hoste pugnet. Cicero in Catone maiore: Stupra uero, inquit, & adulteria, & omne flagitium, nullis excitari alijs illecebris, nisi uoluptatis. Quumque homini siue natura, siue quis deus, nihil mente praestabilius dedisset, huic diuino muneris ac dono nihil tam inimicum quam uoluptatem. Nec enim libidine dominante temperantiae locum esse: neque in uoluptatis regno uirtutem posse consistere: sed e contrario deus idcirco uirtutem dedit, ut expugnaret & uinceret uoluptatem: eamque egredientem fines sibi datos, infra praescriptum coerceret: ne hominem suauitatibus delinquitum atque captum, ditioni suae subiceret, ac sempiterna morte multaret. Voluptas oculorum uaria & multiplex est: quae capitur ex aspectu rerum, quae sunt in uisu hominum, uel natura, uel opere delectabiles. Hanc philosophi rectissime sustulerunt. Aiunt enim multo esse praeclearius, & homine dignius, caelum potius quam caelata intueri: Et hoc pulcherrimum opus, intermicantibus astrorum luminibus tanquam floribus adornatum, quam picta, & ficta, & gemmis distincta mirari. Sed quum diserte ad contemptum terrestrium nos exhortati sunt, & ad caeli spectaculum excitauerunt, tamen spectacula haec publica non contemnunt. Itaque his & delectantur, & libenter intersunt: quae, quoniam maxima sunt irritamenta uitiorum, & ad corripuendos animos potissime ualent, tollenda sunt nobis: quia non modo ad beatam uitam nihil conferunt, sed etiam nocent plurimum. Nam qui hominem, quamuis obmerita damnatum, in conspectu suo iugulari pro uoluptate computat, conscientiam suam polluit, tam scilicet quam si homicidium, quod sit occulte, spectator & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant, in quibus humanus sanguis effunditur. A deo longe ab hominibus secessit humanitas, ut quum animas hominum interficiant, ludere se opinentur: nocentiores his omnibus, quorum sanguinem uoluptati habent. Quaero nunc an possint pii & iusti homines esse, qui constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes, non tantum patiuntur occidi, sed efflagitant, feruntque ad mortem crudelia & inhumana suffragia: nec uulneribus satiati, nec cruore contenti, quin etiam percussos iacentesque repeti iubent, & cadauera ictibus dissipari, ne quis illos simulata morte deludat. Irascuntur etiam pugnantibus, nisi celeriter alter e duobus occisus

Oculorum uoluptas.

Spectacula uitiorum irritamenta.

C est, & tanquam humanum sanguinem sitiunt, oderunt moras, alios illis compares dari poscunt recentiores, ut quamprimū oculos suos satient. Hac cōsuetudine imbuti humanitatē perdiderūt. Itaq; non parcunt etiam innocentibus, sed exercent in omnes, quod in malorum trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidij socios & participes esse non conuenit eos, qui iustitiæ uiam tenere nituntur. Nō enim quum occidere deus uetat, latrocinari nos tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet: sed ea quoq; ne fiant monet, quæ apud homines pro licitis habent. Itaq; nec militare iusto licebit, cuius militia est in ipsa iustitia: nec uero accusare quenq; crimine capitali: quia nihil distat, utrum ne ferro an uerbo potius occidas: quoniam occisio ipsa prohibetur. Itaq; quod in hoc dei præcepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet, quin occidere hominē sit semper nefas, quem deus sanctum animal esse uoluit: ergo ne illud quidem concedi aliquis existimet, ut recentes natos liceat oblidere, quæ uel maxima est impietas. Ad uitam enim deus inspirat animas, nō ad mortem. Verū homines, ne quod sit facinus, quo manus suas non polluant, rudibus adhuc & simplicibus animis abnegant lucem nō à se datam. Expectet uero aliquis, ut alieno sanguini parcant, qui nō suo: sed hi sine ulla controuersia scelerati & iniusti. Quid illi, quos falsa pietas cogit exponere? Non possunt innocentes existimari, qui uiscera sua in prædam canibus obijciunt: & quantum in ipsis est, crudelius necant, quàm si strangulassent. Quis dubitet, quin impius sit, qui alienæ misericordiæ locum non tribuit: quinetiam si cōtingat ei, quod uoluit, aut alatur, addixit certe sanguinem suum uel ad seruitutem, uel ad lupanar. Quæ autem possunt, uel soleant accidere in utroque sexu, uel per errorem, quis non intelligit? quis ignorat? Quod uel unius Oedipodis declarat ex-

D emplum, duplici scelere confusum. Tam igitur nefarium est exponere, quàm necare. At enim paricidæ facultatum angustias conqueruntur, nec se pluribus liberis educandis sufficere posse prætendūt: quasi uero aut facultates in potestate sint possidentium, aut non quotidie deus ex diuitibus pauperes, & ex pauperibus diuites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatem non poterit educare, fatius est, ut se ab uxoris cōgressione contineat, quàm sceleratis manibus dei opera corrumpat. Ergo si homicidium facere nullo modo licet, nec interesse omnino conceditur, ne conscientiam perfundat ullus cruor: Siquidem populo sanguis ille præstat. In Scenis quoq; nescio an sit corruptela uitiosior. Nam & Comicæ fabulæ de stupris uirginū loquuntur, aut amoribus meretricum: & quo magis sunt eloquentes, qui flagitia illa sinxerūt, eo magis sententiæ elegantia persuadent, & facilius inhaerent audientium memoriæ uersus numerosi & ornatī. Item Tragicæ historiæ subijciunt oculis paricidia, & incesta regum malorū, & cothurnata scelera demonstrant. Histriionum quoq; impudicissimi motus, quid aliud nisi libidines docent & instigant? quorum eneruata corpora, & in muliebrem incessum habitumq; molita, impudicas scēminas inhonestis gestibus mentiuntur. Quid de Mimis loquar corruptelarum præferentibus disciplinam: qui docent adulteria, dum fingunt, & simulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes aut uirgines faciant: quum & fieri sine pudore, & spectari libenter ab omnibus cernunt? Admonentur utiq; quid facere possint, & inflāmantur libidine, quæ aspectu maxime concitat: ac se quisq; pro sexu in illis imaginibus præfigurat, probantq; illa dum rident, & adhærētibus uitij corruptiores ad cubacula reuertunt: nec pueri modò, quod præmaturis uitij imbuti non oportet: sed etiam senes, quos peccare iam non decet, in talem uitiorū semitam dilabuntur. Circensium quoq; ludorum ratio quid aliud habet, nisi leuitatem, uanitatem, insaniam? Tanto nanq; impetu concitantur animi in furorē, quanto illic

Militare Christiano nō licet.

Fabulæ scenicæ

Spectacula uitiorum causam ministrant.

A illic impetu curritur, ut iam plus spectaculi exhibeāt, qui spectandi gratia ueniūt, quum exclamare, & efferrī, & exilire cœperint. Vitanda ergo spectacula omnia: nō solum ne quid uitiorū pectoribus insideat, quæ sedata & pacifica esse debēt: sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo delinuat, & à deo atq; à bonis operibus auertat. Nam ludorum celebrationes, deorū festa sunt: siquidem ob natales eorum, uel templorum nouorū dedicationes sunt constituti: & primitus quidem uenationes, quæ uocantur munera, Saturno attributæ sunt, Ludi autem Scenici Libero, Circenses Neptuno. Paulatim uero & cæteris dijs idem honos tribui cœpit, singuliq; ludi numinibus eorum consecrati sunt, sicut Sisinnius Capito in libris spectaculorum docet. Si quis igitur spectaculis interest, ad quæ religionis gratia conuenitur, discessit à dei cultu, & ad deos se contulit, quorum natales & festa celebrauit.

De uoluptate aurium: Et quid sibi uelit diuinorum eloquiorū simplicitas, quæ omnibus carminibus, & floribus, pompisq; uerborum præferenda. Cap. XXI

Vrium uoluptas ex uocum & cantuum suauitate percipitur: quæ scilicet tam uitiosa est, q̄ oblectatio illa, de qua diximus, oculorum. Quis enim non luxuriosum ac nequam putet eum, qui Scenicæ artes domi habeat? Atqui nihil refert utrum ne luxuriā solus domi, an cum populo exerceas in theatro. Sed iam de spectaculis dictū est: restat unum, quod est nobis expugnandum, ne capiamur ijs, quæ ad sensum intimum penetrant. Nam illa omnia, quæ uerbis carent, id est aëris & neruorū suauis soni, possunt facile contemni: quia nō adhærent, nec scribi possunt. Carmen autem cōpositū, & oratio cum suauitate decipiens capit mentes, & quō uoluerit impellit. Inde homines literati quum ad dei religionē accesserint, ab aliquo imperito doctore fundati minus credunt. Assueti enim dulcibus & politis sine orationibus, siue carminibus, diuinarū literarum simplicem communemq; sermonem pro sordido aspernantur. Id enim quærunt, quod sensum demulceat. Persuadet autem quicquid est suaue, & animo penitus, dum delectat, insidet. Num igit̄ deus & mentis, & uocis, & linguæ artifex diserte loqui non potest? Imò uero summa prouidentia carere uoluit ea, quæ diuina sunt: ut omnes intelligerēt, quæ ipse omnibus loquebat̄. Ergo qui ueritati studet, qui nō uult ipse se decipere, abijciat inimicas & noxias uoluptates: quæ animam sibi uinciāt, ut corpus tibi dulces: præferant̄ uera falsis, æterna breuibus, uti lia iucundis. Nihil aspectu gratū sit, nisi quod pie, quod iuste fieri uideas: nihil auditu suaue, nisi quod alit animam, melioremq; te reddit: maximeq; hic sensus nō est ad uitium detorquendus: qui nobis ideo datus est, ut doctrinā dei percipere possemus. Itaq; si uoluptas est, audire cantus & carmina: dei laudes canere & audire iucundum sit. Hæc est uoluptas uera, quæ comes & socia uirtutis est. Hæc est nō ca duca & breuis, ut illæ, quas appetunt qui corpori, ut pecudes, seruiunt: sed perpetua, & sine ulla intermissione delectans. Cuius terminos si quis excesserit, nihilq; aliud ex uoluptate petierit, nisi ipsam uoluptatē, hic mortem meditatur: quia sicut uita perpetua in uirtute est, ita mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit, carebit æternis: qui terrena prætulerit, cœlestia non habebit.

De uoluptate olfactus & gustus, quam uir prudens euitare debet, ut laqueos & tendiculas mortis. Cap. XXII

D uoluptates autē saporis & odoris, qui duo sensus ad solum corpus pertinet, nihil est aliud, quod à nobis disputetur, nisi forte quis exigit, ut dicamus. Turpe est sapienti ac bono, si uentri & gulæ seruiat: si uigentis oblitus, ac floribus coronatus incedat: quod qui facit, utique insipiens, ineptus, & nihili est, & quem ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortasse

Carminū suauitas sensus demulcet.

c quispiā dixerit, Cur ergo illa facta sunt, nisi ut illis fruamur? At enim iam saepe dictum est, uirtutē fuisse futurā nullā, nisi haberet quæ opprimeret. Itaq; fecit omnia deus ad instruēdum certamen rerum duarū. Ergo illecebræ istæ uoluptatū arma sunt illius, cuius opus unum est expugnare uirtutē, iustitiamq; ab omnibus excludere. His blandimentis & suauitatibus titillat animas. Scit enim quia mortis est fabricatrix uoluptas. Nam sicut deus hominē ad uitam non nisi per uirtutē ac laborem uocat, ita ille ad mortē per delitias ac uoluptates; & sicut ad uerū bonum per fallaciā mala, sic ad uerū malum per bona fallaciā peruenitur. Cauenda sunt igitur oblectamenta ista tanquam laquei & plagæ: ne suauitudinū mollitiē capti, sub ditionem mortis cum ipso corpore redigamur, cui nos mancipauimus.

De uoluptate tactus, & quare sit in homine uehementior, quā in cæteris animalibus: & quantas per eum diabolus turpitudines ingerat, & pericula gehennæ: Et de licito coitu & illicito: Et quare inter omnia animantia, sola mulier post conceptū sit patiens uiri: Et quis sit continentie uel incontinentie fructus. Cap. XXIII

Venio nunc ad eam, quæ percipitur ex tactu, uoluptatem: qui sensus est quidem totius corporis. Sed ego non de ornamentis, aut uestibus, sed de sola libidine dicendum mihi puto: quæ maxime coercēda est, quia maxime nocet. Quum excogitasset deus duorum sexuum rationem, attribuit ipsis, ut se inuicem appeterent, & cōiunctione gauderent. Itaq; ardentissimam cupiditatē cunctorum animantium admiscuit corporibus, ut in hos affectus auidissime ruerēt, eaq; ratione propagari & multiplicari genera possent. Quæ cupiditas & appetentia in homine uehementior & acrior inuenitur: uel quia hominum multitudinem uoluit esse maiorem: uel quoniam uirtutem soli homini dedit, ut esset laus & gloria in coercendis uoluptatibus, & sui abstinentia. Scit ergo aduersarius ille noster, quanta sit uis huius cupiditatis, quam quidā necessitatē dicere maluerūt: eamq; à recto & bono ad malum & prauū transfert. Illicita enim desideria immittit, ut aliena cōtaminent, quibus habere propria sine delicto licet. Obijcit quippe oculis irritabiles formas, suggeritq; fomenta, & uitij pabulum subministrat: tum intimis uisceribus stimulos omnes cōturbat & commouet, & naturalem illum incitat atq; inflammat ardorē, donec irretitū hominē, implicatumq; decipiat. At ne quis esset, qui pœnarum metu abstineret alieno, lupanaria quoq; constituit, & pudorem infelicium mulierū publicauit: ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt, quā quas pati necesse est. His obscœnitatibus animas ad sanctitatem genitas, uelut in cœni gurgite demersit, pudorem extinxit, pudicitiam profligauit. Idem etiam mares admiscuit maribus, & nefandos coitus contra naturam, contraq; institutū dei machinatus est: sic imbuuit homines, & armauit ad nefas omne. Quid enim potest esse sanctum ijs, qui ætatem imbecillam, & præsidio indigentem, libidini suæ depopulandam scēdandamq; substrauerint? Non potest hæc res pro magnitudine sceleris enarrari. Nihil amplius istos appellare possum, quām impios & paricidas: quibus nō sufficiat sexus à deo datus, nisi & suum sexū profane ac petulanter illudant. Hæc tamen apud illos leuia, & quasi honesta sunt. Quid dicam de ijs, qui abominandam non libidinem, sed insaniam potius exercent? Piget dicere. Sed quid his fore credamus, quos non piget facere? & tamen dicendum est, quia fit. De istis loquor, quorum teterrima libido & execrabilis furor, nec capiti quidem parcit. Quibus hoc uerbis, aut qua indignatione tantum nefas prosequar? Vicit officiū linguæ, sceleris magnitudo. Quum igitur libido hæc edat opera, & hæc facinora designet, armandi aduersus eam uirtute maxima sumus. Quisquis affectus illos frenare non potest, cohibeat eos intra præscriptum legitimum

Quibus modis homines ad prauam uoluptatē allicantur.

Libidinis affectus quo modo coercēdi.

A gitimi tori: ut & illud quod auide expetit, assequatur, & tamen in peccatum nō incidat. Nam quid sibi homines perditū uolunt? Nempe honesta opera uoluptas sequitur: si ipsam per se appetunt, iusta & legitima frui licet. Quod si aliqua necessitas prohibet, tum uero maxima adhibenda uirtus erit, ut cupiditati continentia reluctetur. Nec tantū alienis toris, quæ attingere nō licet, uerum etiam publicis uulgatisq; corporibus abstinentū deus præcepit: docetq; nos, quum duo inter se corpora fuerint copulata, unum corpus efficere. Itaq; qui se cœno immerferit, cœno sit oblitus necesse est: & corpus quidem cito abluī potest, mens autem cōtagione impudici corporis inquinata non potest, nisi ex longo tēpore & multis bonis operibus, ab ea quæ inhæserit colluione purgari. Oportet ergo sibi quencq; præponere, duorū sexuū coniunctionem generandi causa datam esse uiuentibus: eamq; legem his affectibus positam, ut successionē parent. Sicut autem dedit nobis oculos deus, nō ut spectemus, uoluptatemq; capiamus, sed ut uideamus propter eos actus, qui pertinent ad uitæ necessitatem: ita genitalem corporis partem, quod nomen ipsum docet, nulla alia causa, nisi efficiendæ sobolis accepimus. Huic diuinæ legi summa deuotione parendum est: sint omnes, qui dei discipulos se profitebuntur, ita morari & instituti, ut imperare sibi possint. Nam qui uoluptatibus indulgent, qui libidini obsequuntur, ij animam suam corpori mancipant, ad mortemq; condemnant: quia se corpori addixerunt, in quo mors habet potestatem. Vnusquisq; igitur quantum potest formet se ad uerecundiam, pudoremq; colat, castitatem mente & conscientia tueatur: nec tantum legibus publicis pareat, sed sit supra omnes leges, qui legem dei sequitur. Quibus bonis si assueuerit, iam pudebit cum in deteriora descendere: modò placeant recta & honesta, quæ melioribus iucundiora sunt, quàm praua & inhonesta peioribus. Nondum omnia castitatis officia executus sum, quàm non modo deus intra priuatos parietes, sed etiam præscriptio lectuli terminat: ut quum quis habeat uxore, neq; seruam, neq; liberam habere insuper uelit, sed matrimonio fidem seruet. Non enim, sicuti iuris publici ratio est, sola mulier adultera est, quæ habet alium: maritus autē etiam si plures habeat, à crimine adulterij solutus est: Sed diuina lex ita duos in matrimoniū, quod est in corpus unum, pari iure cōiungit, ut adulter habeatur quisquis compagem corporis in diuersa distraxerit. Nec ob aliam causam deus quum cæteras animates suscepto fœtu maribus repugnare uoluisset, solam omnium mulierem patientem uiri fecit: scilicet ne fœminis repugnantibus libido cogeret uiros aliud appetere: eoque facto, castitatis gloriam non tenerent. Sed neque mulier uirtutem pudicitiae caperet, si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicum esse dixerit, quod suscepto fœtu mari repugnat? Quod ideo facit, quia necesse est in dolorē, atq; in periculum ueniat, si admisserit. Nulla igitur laus est non facere, quod non possis facere. Ideo autem pudicitia in homine laudatur, quia non naturalis est, sed uoluntaria. Seruanda igitur fides ab utroque alteri est: imò exemplo continentiae docenda uxor, ut se caste gerat. Iniquū est enim, ut id exigas quod ipse præstare non possis. Quæ iniquitas id effecit profectò, ut essent adulteria, fœminis aigre ferentibus præstare se fidem non exhibentibus mutuam charitatē. Deniq; nulla est tam perditū pudoris adultera, quæ non hanc causam uitij suis prætendat, iniuriam se peccando nō facere, sed referre. Quod optime Quintilianus expressit: Homo, inquit, neq; alieni matrimonij abstinent, neq; sui cultos, quæ inter se natura cōnexa sunt. Nam neque maritus circa corrupendas aliorum coniuges occupatus, potest uacare domesticæ sanctitati: & uxor, quum in tale incidit matrimoniū, exemplo incitata, aut imitari se putat, aut uindicare. Cauēdum igitur ne occasionē uitij nostra

Matrimonia
nij fides.

C intemperantia demus: sed assuefcant inuicem mores duorū, & iugum paribus animis ferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nam ferē in hoc iustitiæ summa cōsistit, ut non facias alteri, quicquid ipse ab altero pati nolis. Hæc sunt, quæ ad continentiam præcipiuntur à deo. Sed tamen ne quis diuina præcepta circūscribere se putet posse, addatur illa, ut omnis calumniā & occasio fraudis remoueatur: adulterū esse, qui à marito dimissam duxerit, & eum qui præter crimen adulterij uxore dimiserit, ut alteram ducat: dissociari enim corpus & distrahi deus noluit. Præterea non tantum adulterium esse uitandum, sed etiam cogitationē: ne quis aspiciat aliam, & animo concupiscat. Adulteram enim fieri mentem, si uel imaginem uoluptatis ipsa sibi depinxerit. Mens est enim profectō quæ peccat, quæ immoderata libidinis fructum cogitatione cōplectitur: in hac crimen est, in hac omne delictū, Nam etsi corpus nulla sit labe maculatum, non cōstat tamen pudicitiae ratio, si animus incestus est: nec illibata castitas uideri potest, ubi cōscientiam cupiditas inquit nauit. Nec uero aliquis existimet difficile esse imponere frenos uoluptati, eamq; uagam & errantem castitatis pudicitiaeq; limitibus includere: quum propositū sit hominibus omnibus etiam uincere, ac plurimi beatam atq; incorruptam corporis integritatem retinuerunt, multiq; sint qui hoc cœlesti genere uitæ felicissime perfruantur. Quod quidem non ita deus fieri præcepit, tanquam astringat, quia generari homines oportet: sed tanquam sinat: scit enim quantam his affectibus imponi necessitatem. Si quis hoc, inquit, facere potuerit, habebit eximiam incomparabilemque mercedē. Quod continentiae genus quasi fastigium est, omniumq; cōsummatio uirtutum: Ad quam si quis eniti atq; eluctari potuerit, hunc seruum dominus, hunc discipulum magister agnoscat: hic terram triumphabit, hic erit cōsimilis deo, qui uirtutē dei ceperit. Hæc quidem difficilia uidentur: sed de eo loquimur, cui calcatis omnibus terrenis, iter in cœlum paratur. Nam quia uirtus in delatione consistit, omnia grauiasunt, dum ignores: ubi cognoueris, facilia. Per ipsas difficultates nobis exeundum est, qui ad summum bonum tendimus.

De pœnitentia, & fructu eius, & conscientiae stimulis, & districto dei iudicio: & quibus sacrificijs, & in qua ara possit placari. Cap. XXIII

N Ec tamē deficiat aliquis, aut de se desperet, si aut cupiditate uictus, aut libidine impulsus, aut errore deceptus, aut ui coactus ad iniustitiæ uiam lapsus est. Potest enim reduci ac liberari, si eum pœniteat actorum, & ad meliora conuersus, satis deo faciat: quod fieri posse Cicero nō putauit: cuius hæc in Academico tertio uerba sunt: Quod si liceret ijs, qui in itinere deerrassent, sic uiam deuiam secutos corrigere errorem pœnitendo, facilior esset emendatio temeritatis. Licet planē. Nam si liberos nostros, quum delictorum suorum cernimus pœnitere, correptos esse arbitramur: & abdicatos, abiectosq; rursus tamen suscipimus, fouemus, amplectimur: cur desperemus, clementiā dei patris pœnitendo posse placari? Ergo idem dominus ac parens indulgentissimus, remissurū se pœnitentibus peccata promittit: & obliteraturū omnes iniquitates nostras, si iustitiam denuo cœperimus operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti antea actæ uitæ probitas, quia superueniens nequitia iustitiæ opera deleuit: ita nihil officiūt peccata uetera correcto: quia superueniens iustitia labem uitæ prioris aboleuit. Quem enim facti sui pœnitet, errorē suum pristinū intelligit: ideoq; Græci *μετάνοια* melius & significantius *μετάνοια* dicunt: quam nos latine possumus dicere resipiscitiam. Resipiscit enim, quasi suam mentem ab insaniam receperit, quem errati piget: castigatq; seipsum dementiæ, & cōfirmat animum suum ad rectius uiuendū, quū id ipsum maxime cauet, ne rursus in eisdem laqueos inducatur. Deniq; muta quocq;

A quoque animalia cum fraude capiuntur: si aliquo se modo in fugam extricauerint, fiunt postmodum cautiore: uitantque semper ea omnia, in quibus dolos insidiasque senserunt. Sic hominem poenitentia cautum ac diligentem facit ad euitanda peccata, in qua semel fraude deciderit: nemo enim potest esse tam prudens, tam circumspectus, ut non aliquando labatur. Et idcirco deus imbecillitatem nostram sciens, pro sua pietate aperuit nobis portum salutis: ut huic necessitati, cui fragilitas carnis subiecta est, medicina poenitentiae subueniret. Ergo quicumque aberrauerit, referat pedem, seque quamprimum recipiat ac reformet.

Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est.

Degustatis enim male iucundis uoluptatibus, uix diuelli ab his possunt: facilius recta sequerentur, si earum suauitates non attigissent. Sed si eripiant se malae seruituti, condonabitur his omnibus error, si errorem suum uita meliore correxerint. Nec lucrari se quisquam putet, si delicti conscius non habebit: scit enim ille omnia, in cuius conspectu uiuimus: nec si uniuersos homines celare possumus, deum possumus, cui nihil absconditum, nihil potest esse secretum. Quod in exhortationibus suis Seneca mirabili sententia terminauit: Magnam, inquit, nescio quid, maiusque quam cogitari potest, numen est, cui uiuendo operam damus: huic nos approbemus: nam nihil prodest inclusam esse conscientiam: patemur deo. Quid uerius dici potest ab eo, qui deum nosset, quam dictum est ab homine uerae religionis ignaro? Nam & maiestatem dei expressit, maiorem esse dicendo, quam ut eam cogitatio mentis humanae capere posset: & ipsum ueritatis attigit fontem, sentiendo uitam hominum superuacuum non esse (ut Epicurei uolunt) sed deo ab his operam uiuendo dari, si quidem iuste ac pie uixerint. Potuit esse uerus dei cultor, si quis illi monstrasset: & contempsisset profecto Zenonem & magistrum suum Socionem, si uerae sapientiae ducem nactus esset. Huic nos, inquit, approbemus. Coelestis profus oratio, nisi antecederet ignorantiae confessio: Nihil prodest inclusam habere conscientiam: patemur deo. Nullus ergo mendacium, nullus dissimulationi locus est: quia parietibus oculi hominum submouentur: dei autem diuinitas nec uisceribus submoueri potest, quo minus totum hominem perspiciat & norit. Idem in eiusdem operis primo: Quid ais? inquit, quid machinaris? quid abscondis? custos te tuus sequitur. Alium tibi peregrinatio subduxit, alium mors, alium uoletudo. Haeret hic, quo carere nunquam potes. Quid locum abditum legis, & arbitros remoues? Putas tibi contigisse, ut oculos omnium effugas demens? Quid tibi prodest non habere conscientiam, habenti conscientiam? Non minus mirabiliter de conscientia, & de deo Tullius: Meminerit, inquit, deum se habere testem, id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse diuinius. Item quum de bono & iusto uiro loqueretur: Itaque talis uir, inquit, non modo facere, sed ne cogitare quidem quicquam audebit, quod non audeat praedicare. Purgemus igitur conscientiam, quae oculis dei est peruia: & (ut idem ait) semper ita uiuamus, ut rationem nobis reddendam arbitremur: putemusque nos momentis omnibus non in aliquo (ut ille dixit) orbis terrae teatro ab hominibus, sed desuper spectari ab eo, qui & iudex & testis ipse futurus est: cui rationem uitae reposcenti, actus suos inficiari non licebit. Ergo satius est aut effugere conscientiam, aut nos ipsos ultro aperire animum, & perniciem rescissis uulneribus effundere: quibus nemo alius mederi potest, nisi solus ille, qui gressum claudis, uisum caecis reddidit, maculata purgauit membra, mortuos excitauit. Ille ardorem cupiditatis extinguet, extirpabit libidines, inuidiam distrahet, iram mitigabit. Ille reddet ueram & perpetuam sanitatem. Appetenda est haec omnibus medicina: quoniam

*Qua conscientia
uiuendum sit.*

C maiori periculo uexatur anima, quam corpus: & quam primū latentibus morbis adhibenda est curatio. Neq; enim si utatur aliquis oculorū acie clara, mēbris omnibus integris, corporis totius fortissima ualetudine: tamen cum dixerim sanum, si efferatur ira, superbia tumidus infletur, libidini seruiat, cupiditatibus inardescat: sed eum potius, qui ad alienam felicitatem non attollat oculos, opes non admiret, alienā mulierē sancte uideat, nihil omnino appetat, non cōcupiscat alienū, non inuideat ulli, non fastidiat quenq;: sit humilis, misericors, beneficus, mitis, humanus, pax in animo eius perpetua uersetur. Ille homo sanus, ille iustus, ille perfectus est. Quisquis igitur his omnibus praeceptis cōlestibus obtēperauerit, hic est ueri dei cultor: cuius sacrificia sunt māuetudo animi, & uita innocēs, & actus boni. Quae omnia qui exhibet, toties sacrificat, quoties bonum aliquid ac pium fecerit. Deus enim nō desiderat uictimā, neq; muti animalis, neq; mortis ac sanguinis, sed hominis uitam. Ad quod sacrificiū neq; uerbenis opus est, neq; fibris, neq; cespitibus, quae sunt utiq; uanissima: sed ijs quae de intimo corde proferuntur. Itaq; in aram dei, quae uere maxima est, & quae in corde hominis collocata, coingnari non potest sanguine, iustitia imponit, patientia, fides, innocētia, castitas, abstinentia. Hic est uerissimus ritus: haec illa lex dei (ut à Cicerone est dictū) praecleara & diuina, semperq; recta & honesta iubet, uetatq; praua & turpia, cui parentē sanctissimae ac ceruissimae legi iuste ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidem capita posui, quod sum pollicitus, ea me tantummodo esse dicturum, quae summū fastigium uirtuti & iustitiae imponerent. Si quis uolet caetera omnia comprehendere, ex fonte ipso petat, unde ad nos riuus iste manauit.

Sacrificiū deo gratum.

De differentia doni, & sacrificij diuini, & forma laudandi deum: & orationis forma & fructu. Cap. XXV

D

Nunc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur, inquit Plato, non castum donum deo. Quid ergo? Picta scilicet, & textu preciosa: imò uero nō castum donum deo, quicquid surripi, quicquid corrumpi potest. Sed sicut hoc uidit, non oportere uiuenti offerre aliquid, quod sit ex mortuo corpore: cur illud non uidit, nō debere incorporali corporale munus offerri? Quanto melius & uerius Seneca: Vultis ne uos, inquit, deum cogitare magnū, & placidum, & maiestate leni uerendum amicum: & semper in proximo, non in molationibus & sanguine multo colendū? Quae enim ex trucidatione immerentium uoluptas est? Sed mente pura, bono honestoq; proposito: nō templa illi congestis in altitudinem faxis struenda sunt: in suo cuiq; cōsecrandus est pectore. Vestes igitur, gemmas, & caetera quae habentur in precio, si quis putet deo chara, is plane quid sit deus nescit: cui putat uoluptati esse eas res, quas etiam homo si quis cōtempserit, iure laudabitur. Quid ergo castum, quid deo dignum, nisi quod ipse in illa diuina lege sua poposcit? Duo sunt, quae offerri debeant, donū & sacrificiū: donum in perpetuum, sacrificium ad tempus. Verum apud istos, qui nullo modo rationē diuinitatis intelligunt, donum est quicquid auro argētoq; fabricatur: Item quicquid serico & purpura textitur sacrificium est & uictima, & quaecunque in ara crematur. Sed utriq; non utitur deus: quia & ipse incorruptus est, & illud totum corruptibile. Itaq; deo utriq; incorporale offerendum est, quo utitur. Donū est integritas animi: sacrificium, laus & hymnus. Si enim deus nō uidetur, ergo his rebus coli debet, quae nō uidentur. Nulla igitur alia religio est uera, nisi quae uirtute ac iustitia constat. Quomodo autem deus iustitia hominis utatur, intellectu facile est. Si enim iustus fuerit homo, accepta immortalitate in aeternum deo seruiet. Homines autem non nisi ad iustitiā nasci, cum philosophi ueteres, tum etiam Cicero suspicatur,

Donum & sacrificiū deo offerenda.